

ELENA NICULIȚĂ-VORONCA, ZAHARIA VORONCA ȘI NU DOAR EI, ÎN CÂTEVA MICRONARAȚIUNI LABIRINTICE (I)

MIRCEA A. DIACONU
Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
E-mail: mircea.a.diaconu@gmail.com

Elena Niculiță-Voronca, Zaharia Voronca and Others, in Some Labyrinthine Micronarratives (I)

(Abstract)*

Divided into two distinct sequences, the present study aims in a first instance to recover two representative figures of Bukovina from the end of the 19th century and the beginning of the 20th century: the quasi-unknown Elena Niculiță-Voronca and Zaharia Voronca. Through this recovery, which addresses both the biographical and the moral-ideational plan, the author intends to restore the atmosphere of the moment, putting in the foreground the relationship between Romanians and Ukrainians and the Romanians' vision of the Austrian policies, reconstituting facts and identifying the dominant ideas of the time. However, the reconstitution of the two figures and their defining ideas is not possible without calling into question all sorts of relevant contexts. The first part of the study questions the case of the “Arboroasa” trial and the hypothesis that Zaharia Voronca was involved in a genuine conspiratorial action. It reconstitutes the figure of Zaharia Voronca during the trial and the possible reasons for the marriage with Elena Niculiță-Voronca and launches explanations for some surprising hypotheses. In the author's opinion, Elena Niculiță-Voronca and Zaharia Voronca are united by several ideas that justify the events that the author reconstructs through their writings and the way in which they imagine each other in their own writings. Beyond all this, is it possible that there was a rift between Zaharia Voronca and Constantin Morariu, prison fellows during the trial of “Arboroasa”? And if there are arguments for such a rupture, how could it be explained? On the other hand, was there a visible metamorphosis over time of Zacharias Voronca's personality? Wasn't this rupture due precisely to some changes in Zacharias Voronca's options? Trying to answer such questions, the author analyses a sequence from the diary of Elena Niculiță-Voronca, i. e. the record of her first trip to Vienna, in 1904, but also the way Elena Niculiță-Voronca appears in the texts written by Zaharia Voronca. The fact is that the two were united by the desire to reawaken in the villages where the Romanians considered themselves Ukrainians the consciousness of the Romanian identity. The first part ends with the reference to the *Ruthenianization of Bukovina*, a book from 1904, which will be analysed in the second sequence of the study.

---

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

Keywords: Zaharia Voronca, Elena Niculiță-Voronca, „Arboroasa” trial, *ruthenianization of Ruthenianization of Bukovina* Bukovina.

(Rezumat)

Împărțit în două secvențe distincte, studiul de față își propune într-o primă instanță să recupereze două figuri reprezentative ale Bucovinei de sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, este vorba despre Elena Niculiță-Voronca și Zaharia Voronca, aproape niște quasi-necunoscuți. Prin intermediul acestei recuperări, care vizează deopotrivă planul biografic și cel moral-ideatic, autorul își propune să refacă atmosfera momentului, punând în prim-plan relația dintre români și ucraineni și viziunea românilor asupra politicilor austriece, reconstituind fapte și identificând ideile dominante ale momentului.

Or, reconstituirea celor două figuri și a ideilor lor definitorii nu este posibilă fără a pune în discuție tot felul de contexte relevante. Prima parte a studiului repune în discuție cazul procesului „Arboroasei” și ipoteza că Zaharia Voronca ar fi fost implicat într-o veritabilă acțiune conspirativă, reconstituie figura lui Zaharia Voronca în timpul procesului și posibilele explicații pentru căsătoria cu Elena Niculiță-Voronca și lansează posibile explicații pentru câteva ipoteze surprinzătoare. În opinia autorului, Elena Niculiță-Voronca și Zaharia Voronca sunt uniți de câteva idei care le justifică faptele pe care autorul le reconstituie prin intermediul scrierilor lor și al felului în care fiecare și-l reprezintă, în propriile scrieri, pe celălalt. Dincolo de toate acestea, e posibil să existe o ruptură între Zaharia Voronca și Constantin Morariu, colegi de temniță în procesul „Arboroasei”? Și dacă există argumente pentru o astfel de ruptură, cum ar putea fi ea explicată? Pe de altă parte, există o metamorfoză vizibilă în timp a personalității lui Zaharia Voronca? Nu cumva această ruptură se datorează tocmai unor schimbări în opțiunile lui Zaharia Voronca?

Pe de altă parte, încercând să răspundă unor astfel de întrebări, textul analizează o secvență din jurnalul Elenei Niculiță-Voronca, al cărei obiect îl constituie consemnarea primei ei călătorii la Viena, din 1904, dar și felul cum apare Elena Niculiță-Voronca în textele scrise de Zaharia Voronca. Cert este că cei doi sunt uniți de dorința de a retrezi, în satele unde românii, consideră ei, se considerau ucraineni, conștiința identității românești și studiul se termină cu trimiterea la *Rutenizarea Bucovinei*, volum din 1904, care va constitui obiectul analizelor din prima parte a celei de-a doua secvențe a studiului.

Cuvinte-cheie: Zaharia Voronca, Elena Niculiță-Voronca, Procesul „Arboroasei”, *rutenizarea Bucovinei*.

1. PRETEXTE ȘI CONTEXTE

Cu dorința de a se situa în limite plauzibile, textul de față își propune să reconstituie ceva din lumea bucovineană de la cumpăna secolelor al XIX-lea și al XX-lea. Dar, evident, invocați în titlu, Elena Niculiță-Voronca și Zaharia Voronca, quasi-necunoscuți, nu sunt doar niște pretexte. În aceste condiții, care e traiectul cel mai bun pentru a fi eficient, adică pentru a formula nedumeriri și a căuta răspunsuri plauzibile, într-o încercare de a provoca și de a convinge deopotrivă? De fapt, încerci să umpli niște goluri, să elimini câteva pete albe pe care tot tu le descoperi,

să reconstitui din ipoteze coerența unor identități. Iar pentru aceasta, înainte de a informa pur și simplu, ai la dispoziție date pe care trebuie să le interpretezi, să le problematizezi, să polemizezi pe seama lor. Finalmente, să pui sub semnul îndoielii ipoteze de lucru și reprezentări. Dar interpretările, problematizările, intervențiile polemice trebuie să urmeze unei informări seci asupra unor fapte care s-au petrecut cu adevărat. Când nimic nu se știe, există riscul, firește, ca detaliile factologice să pară excesive; ceea ce contează înainte de toate sunt însă faptele. Reprezentările însele devin fapte pe baza cărora putem înțelege spiritul locului.

De fapt, ce mi-am propus este să relev posibilele opțiuni sociale, culturale, politice, morale ale lui Zaharia Voronca, eventual în relație cu cele ale Elenei Niculiță-Voronca, soția lui, folosind în acest sens amintirile contemporanilor despre ei, textele fiecăruia despre celălalt, scrierile lor autobiografice sau opera lor propriu-zisă. Vor rezulta, oricum, portrete în mișcare, care vor sparge clișeele. E legitim să ne întrebăm: Zaharia Voronca din 1901, 1904 sau 1910 este același cu cel din 1878? Este Elena Niculiță-Voronca din 1880 aceeași cu cea din 1912? Or, pentru aceasta e nevoie de tot felul de digresiuni: să discut paternitatea volumului *Rutenizarea Bucovinei*, să pun sub lupă câteva necrologuri, să comentez pagini din autobiografia și din jurnalul Elenei Niculiță-Voronca și multe altele.

Dincolo de toate acestea (mai exact, prin ele), sper să reconstitui câmpurile de forță care angajau lumea românească din Bucovina la cumpăna secolelor. Căci tema ucraineană și problematica evreiască, ca și politica austriacă față de români și reprezentarea de sine a românilor constituie nervurile unei lumi speriate, care trăiește acut sentimentul amenințării. În fapt, Bucovina momentului e o întrepătrundere și suprapunere de astfel de proiecții hrănite de fantasme, căci românii visau unirea cu România, ucrainenii înșiși sperau la propria legitimare statală, evreii își asumau cu încredere identitatea germană, în vreme ce austriei se hrăneau cu convingerea că lumea poate fi ținută, spre folosul propriu, în echilibru.

După cum se poate deja vedea, mă interesează istoria mare, dar ca o consecință a istoriilor mici, a faptelor cotidiene, a vieților concrete. În fond, quasi-necunoscut azi, Zaharia Voronca e un nume pe o cruce din cimitirul din Horecea, azi cartier al Cernăuților, care atrage atenția pentru că, foarte aproape de capela mitropoliților fiind, reprezintă un trunchi de stejar, cu ramurile transformate în brațe ce sugerează provinciile românești unite cu țara în 1918. Cu atât mai bizară deci cu cât, la capul unui preot ortodox, se abate îndrăzneț de la canoanele ritului pe care acesta îl slujea. Iar textul de pe cruce e din multe puncte de vedere relevant: „Dormi ticit în Arboroasa,/ Nu mai suntem detrunchiați!/ Te-au închis c-ai plâns pe Mama:/ Azi la pieptu-i adunați”. Pasionații de Bucovina nu e nevoie să cunoască acest detaliu pentru a ști că Zaharia Voronca este unul dintre cei cinci membri ai Societății academice „Arboroasa”, ținută în arest preventiv 11 săptămâni, din 15 noiembrie 1877 până în 5 februarie 1878, acuzați că – citim acum din actual de acuzare, în traducerea lui Teodor Balan – „au dezaprobat în public, în fața mai multor oameni, în grai și în scris, faptul că Bucovina, pe vremuri parte integrantă din Moldova, fusese anexată de Austria” și „au prezentat această anexare a Bucovinei de către

Austria drept un act de teroare, ilegal și condamabil, comis de guvernul austriac”, declarându-se „fiii mamei comune, adevărată a Moldovei”, îndemnând astfel „la dispreț și la ură împotriva caracterului unitar al împărăției și împotriva administrației publice austriece”, infracțiune care, conform Codului penal, se condamnă cu o pedeapsă între 1 și 5 ani de temniță grea¹. Actul de acuzare era reprodus în „Bukowina”, periodic din Cernăuți, în paginile 4–24 din numărul nr. 6/1878.

În ceea ce o privește pe Elena Niculiță-Voronca, cu toate volumele publicate și acțiunile ei cultural și social-naționale, va fi fost probabil considerată înainte de toate „soția lui Zaharia Voronca”. Azi, lucrurile stau mai degrabă invers. Căci, dacă Zaharia Voronca va mai fi atrăgând atenția prin intermediul bizarului monument funerar și eventual prin ecoul vag legat de procesul amintit, Elena Niculiță-Voronca stârnește interes încă prin opera ei. În 2008, *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, opera ei esențială, a fost reeditată atât de Editura Polirom (Iași), cât și de Editura Saeculum I. O. (București), provocând încă analize și comentarii. Cu ocazia împlinirii a 160 de ani de la nașterea ei, o secțiune a colocviului „Discurs critic și variație lingvistică”, de la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, secțiune coordonată de prof. univ. dr. Otilia Hedeșan de la Universitatea de Vest din Timișoara, i-a fost dedicată Elenei Niculiță-Voronca. De fapt, acest volum de aproape 1 300 de pagini fusese publicat de Elena Niculiță-Voronca la Cernăuți, în 1903, din fonduri proprii. La un moment dat îi și mulțumește soțului pentru că a acceptat acest „sacrificiu”. În prefața volumului ei de referință *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, autoarea precizează: „Colectarea mi-a fost, de asemenea, foarte anevoioasă și costisitoare; pentru această carte trebuie să exprim recunoștința soțului meu, Zaharia Voronca, prin al cărui ajutor material am putut-o face; precum și pentru sacrificiul ce a adus, tipărindu-mi volumul de față”². Din nefericire, următoarele două volume, probabil de aceleași dimensiuni, la care în volumul publicat autoarea face deseori trimitere, n-au mai fost publicate din cauza dezamăgirii pe care i-a provocat-o reacția unora dintre membrii Academiei Române. Un bogat material s-a pierdut astfel definitiv. Peste ani, în 1908 și 1912, Elena Niculiță-Voronca va publica, tot în ediție proprie, două volume intitulate *Studii în folclor*, prefața celui de-al doilea volum, de 480 de pagini, fiind semnată doar Elena Voronca. Cu toate acestea, va fi fost percepută drept soția lui Zaharia Voronca. Cum în 17 iulie 1920 o boală de rinichi îl răpune pe acest „aprig luptător”³, ea este aceea care realizează veritabilul dosar al soțului ei pentru *Albumul Mare al Societăților academice „Arboroasa” și „Junimea” din Cernăuți*. Într-o prezentare a lui Zaharia Voronca,

¹ Cf. Teodor Balan, *Procesul Arboroasei. 1875–1878* (în continuare se va cita: Teodor Balan, *Procesul Arboroasei. 1875–1878*), Cernăuți, 1937, p. 52.

² Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, ediție îngrijită de Victor Durnea, studiu introductiv de Lucia Berdan, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 22.

³ Arcadie Dugan-Opaiț, *Albumul Mare al Societăților Academice „Arboroasa” și „Junimea” din Cernăuți*, ediție îngrijită, prefață, notă asupra ediției, index și glosar de Marian Olaru și Arcadie M. Bodale, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare” Suceava, 2015, p. 31.

alături de ceilalți membri ai „Arboroasei”, Anghel Popa precizează: „aceste date au la bază documente de familie și un manuscris, redactat de soția sa, Elena Niculiță-Voronca, care, după decesul soțului său, preocupată de modul în care activitatea acestuia pentru apărarea românismului în Bucovina avea să fie reflectată în viitor, le-a oferit Societății academice «Junimea», continuatoarea «Arboroasei»”⁴. Textul despre Zaharia Voronca începe cu explicația autorului: „Dosarul nr. 43, bogat în date precise și interesante, scris de Elena Niculiță-Voronca, soția lui”⁵. La niciuna dintre fișele celor câteva sute de membri nu se mai face o precizare similară. De fapt, pentru a afla detalii despre soțul ei, Elena Niculiță-Voronca ia legătura, în 1925, cu Orest Popescu („con-prisonier”, ca să folosim un termen al lui Ciprian Porumbescu), care îi trimite, de exemplu, o copie a „Procedurii disciplinare” primite din partea Senatului universitar⁶, sau cu Emilian Isopescu, judecător consilier de tribunal, adăugând acestor documente scrisori primite de Zaharia Voronca de la Ciprian Porumbescu, fotografii etc.⁷ În tot cazul, Arcadie Dugan-Opaiț, care face prezentarea lui Zaharia Voronca pe baza informațiilor biografice oferite de soția sa și a documentelor trimise de aceasta, își încheie prezentarea spunând: „Soția îi venerează amintirea”⁸.

Cu toate acestea, despre Elena Niculiță-Voronca nu se știe unde și, cu precizie, când a murit (se vorbește doar de anul 1939), așa cum nu se știe unde e îngropată. Nu-i vorbă, între războaie lumea se schimbă radical. De fapt, absența reacțiilor din presa bucovineană la cărțile pe care ea le-a publicat și colaborarea ei mai mult decât timidă la această presă relevă mai degrabă reticențe sau chiar rupturi care ar trebui cumva explicate. În fapt, Zaharia Voronca însuși intrase parcă într-un con de umbră, dacă nu cumva, din motive care ar trebui reconstituite ipotetic, apăruseră între ei divergențe de opinie.

Că ipoteza rezistă o poate demonstra analiza relațiilor lui Constantin Morariu – ca secretar al „Arboroasei”, întemnițat și el – cu Zaharia Voronca. În fond, dintre cei cinci întemnițați, Ciprian Porumbescu murise în 1883, iar ceilalți doi deținuți politici deveniseră mai precauți, chit că Leca Morariu se revoltă împotriva unei asemenea ipoteze lansate de T. Balan. De fapt, în opinia lui Balan, arborosenii făcuseră cu toții un pas înapoi: „Mult timp, spune el, veselia n-a putut pune stăpânire pe sufletele lor [...]. Durerea a slăbit aripile vulturului obișnuit să petreacă în înălțimi. Zaharia Voronca, un temperament eminent politic, nu s-a afirmat ulterior decât foarte puțin. [...] Cu toții s-au resemnat, mulțumindu-se cu o modestă carieră preoțească, nerâvnind mărituri și evitând manifestații zgomotoase”⁹.

⁴ Anghel Popa, *Societatea Academică „Arboroasa” din Cernăuți. 1875–1877* (în continuare se va cita: Anghel Popa, *Societatea Academică „Arboroasa”*), Câmpulung Moldovenesc, Editura Fundației Culturale „Alexandru Bogza”, 2008, p. 60.

⁵ Arcadie Dugan-Opaiț, *op. cit.*, p. 29.

⁶ Cf. Anghel Popa, *op. cit.*, p. 96.

⁷ Cf. Ilie Dugan, *Istoricul Societății Academice Române „Junimea” din Cernăuți*, partea I, *Arboroasa (1875–1877)*, București, 1930, pp. 20, 28, 34.

⁸ Arcadie Dugan-Opaiț, *op. cit.*, p. 31.

⁹ Apud Leca Morariu, *Irachie și Ciprian Porumbescu*, vol. I (în continuare se va cita: Leca Morariu, *Irachie și Ciprian Porumbescu*, vol. I, 2014), ediție îngrijită, prefăcută, adnotată, glosar și catalog al creației lui Ciprian Porumbescu de Vasile Vasile, Suceava, Editura Lidana, 2014, p. 339.

Constantin Morariu însuși, într-un memoriu către împărat, pune întâmplarea din tinerețe, despre care crede că e cauza răspunsurilor negative la solicitările sale de a ocupa un post de preot la Cernăuți, pe seama unor impulsuri de tinerețe, între timp dovedind că este un cetățean leal. Și cu toate că fostul secretar al „Arboroasei” e cel care-l chemase pe Voronca în Bucovina, din Iași, pentru calitatea angajării sale naționale, puțin probabil ca cei doi să fi întreținut ulterior relații apropiate. Probabil că i-au despărțit chiar adevărate poziții politice diferite, ca viziuni diferite asupra problemelor naționale. Îi va fi despărțit chiar faptul că, aromân, cu origini boierești, cu o soție voluntară, lumea în care se mișca Zaharia Voronca era alta decât a lui Constantin Morariu. Unul a făcut câțiva copii, a trebuit să lupte constant pentru posturi mai convenabile și s-a simțit peste tot „în surghiun” și „ostracizat de autorități”¹⁰, în vreme ce celălalt, alături cu un partener de idei și de inițiativă, călătorește la Viena, militează în plan social, pune în discuție legile existente sau aflate în dezbateră. Altfel, ambii, ca și ceilalți „con-prisonieri”, cu excepția lui Cioprian Porumbescu, care a murit în 1883 de tuberculoză, au încercat să îndrepte lumea de vicii și de decăderea morală și națională.

Oricât de multe lucruri i-ar fi despărțit – dacă cu adevărat lucrul acesta s-a întâmplat –, Constantin Morariu și Zaharia Voronca devin în 1919, amândoi, membri ai Consistoriului bisericesc. Noile provocări ar fi dat reliefuri distincte relațiilor dintre ei. Dar, neașteptat, Zaharia Voronca moare pe 4/17 iulie 1920, iar cel care semnează textul necrolog din „Glasul Bucovinei”¹¹ e Constantin Morariu. Să punem totuși povestea în context. George Tofan, de exemplu, murise pe 15 iulie, iar „Glasul Bucovinei” publică texte cu caracter comemorativ în numerele 470 (din 17 iulie), 471 (text semnat de D. Marmeliuc), 478 și 479. Teodor V. Ștefanelli moare în 23 iulie, la Fălticeni, iar în „Glasul Bucovinei” apar texte necrolog în numerele 478, 479 și 482, din 27, 28 și 31 iulie 1920. Mai mult, în acest ultim număr, textul despre Teodor V. Ștefanelli, care impulsionează apariția „Arboroasei” după modelul „României June” de la Viena, de unde, absolvent de studii juridice, se întorsese de curând, începe cu următoarea frază: „Bucovina noastră a fost, după moartea lui George Tofan, lovită din nou prin trecerea la cele veșnice a vrednicului român Teodor V. Ștefanelli”, ca și cum moartea lui Voronca n-ar fi atras atenția. Nu-i vorba, despre Zaharia Voronca scrie Constantin Morariu. Dar și acest fapt spune ceva. În tot cazul, necrologul e prea puțin despre Zaharia Voronca, fiind mai degrabă despre „Arboroasa” și procesul din 1878. La Zaharia Voronca, fostul lui coleg de temniță se referă direct doar în ultimele paragrafe. Citim: „Anul de relegare defunctul Zaharia l-a petrecut la studii în Iași, de unde s-a întors îndărăt în patria sa, a finit studiile teologice, s-a sfințit în preot și a servit la mai multe locuri în calitate de cooperador, până ce în 1888 a fost numit paroh în comuna rurală Mihalcea. În această comună, activitatea lui ca român însuflețit va rămânea pururea vie în memoria noastră a tuturor și mai ales a mihalcenilor. Căci numai stăruinței

¹⁰ *Ibidem*, p. 341.

¹¹ Textul e publicat în nr. 472, din 20 iulie 1920, p. 1.

neobosite a fostului paroh Zaharia Voronca este a se mulțami că la Mihalcea s-a înființat școală românească, bancă românească și alte instituții românești. Tot acestui paroh este a se mulțami o monografie a comunei Mihalcea, precum și alte lucrări tipărite ce se află prin bibliotecile parohiale din țară. Scumpe frate Zaharia, abia a trecut anul de când ai ajuns la cea mai înaltă dignitate la care poate aspira un preot bucovinean, la rangul de consilier consistorial și, tocmai când credeai să te bucuri mai mult de viață și de împlinirea visului că nu mai suntem «detrunchiați», tocmai acum moartea nemiloasă te desparte de prea scumpa ta soție, de oficiul care îți era așa de drag și de toți consăngenii, prietenii și cunoscuții tăi. Odihnește însă în pace, că tu ți-ai făcut deplin datoria, ai servit cu credință Domnului Dumnezeuului tău și norodului Său¹². Nu e ne semnificativ ceea ce scrie Constantin Morariu, dar e prea puțin. Pe de altă parte, sunt episoade importante din biografia lui Voronca despre care Constantin Morariu nu spune nimic. Va fi știut că fostul său coleg de temniță este autorul *Rutenizării Bucovinei*? De altfel, în memoriile pe care le redactează la începutul anilor '20, intervențiile radicale ale lui Zaharia Voronca din timpul procesului sunt trecute sub tăcere. Aflăm, în schimb, că, înternițat într-o celulă în care se afla un criminal de rând, Voronca juca șah pe o tablă desenată cu cretă, cu piese improvizate din bucăți de pâine.

Așadar, numele lui Zaharia Voronca e asociat exclusiv Procesului „Arboroasei”; ce-i drept, nimic din ce-a făcut Zaharia Voronca după aceea nu mai ajunge la incandescența atinsă atunci. E posibil chiar ca lumea românească din Bucovina să fi fost dezamăgită de faptele lui, chiar dacă numirea lui în Consistoriul Bisericii Ortodoxe de după 1918 ar putea arăta mai degrabă contrariul. Poziția și implicarea lui ulterioară, ideile pe care le-a slujit în timp, toate acestea vor fi fost cumva în contrast cu așteptările create în urma procesului. Anghel Popa însuși se întreabă: „unde era luptătorul de altădată, elevul de liceu cu exuberanța sa juvenilă, prezent la Putna în 1871, tânărul student, membru al societății academice «Arboroasa», care a sfidat Viena la 1877/1878? Probabil, trecerea anilor să-i fi format convingerea înveșnicirii Pajurii împărătești și a imperiului său, deoarece despre onoruri și privilegii care să-i cumpere tăcerea, în cazul său, nu putea fi vorba. Mai degrabă era calculul rece al luptătorului cu experiență, ce aștepta momentul favorabil pentru a acționa¹³. Firește că, în aceste condiții, e provocator să punem în discuție traseul identitar al lui Zaharia Voronca, pentru a nu-l reduce la momentul emblematic din timpul procesului.

Ce se întâmplă cu Zaharia Voronca, vicepreședintele „Arboroasei”, în timpul procesului? Înainte de a-l vedea în postura de acuzat, trebuie să discutăm despre implicarea lui în acțiunile care au declanșat procesul. Or, se pare că poziția lui ar fi fost decisivă, din moment ce lui i-ar fi aparținut ideea trimiterii telegramelor. Anghel Popa crede chiar că el e „omul care a gândit, a inițiat și a concretizat în fapte întreaga acțiune¹⁴. Spre sfârșitul unei ședințe convocate probabil exact cu acest

¹² Constantin Morariu, „Zaharia Voronca”, în „Glasul Bucovinei”, nr. 472, din 20 iulie 1920, p. 1.

¹³ Anghel Popa, *op. cit.*, p. 103.

¹⁴ *Ibidem*, p. 77.

scop (în 30 septembrie/12 octombrie 1877), el ar fi spus: „– Fraților, în octombrie nemții serbează 100 de ani de la răpirea Bucovinei. O serbare de bucurie, pe când la Iași se va serba una de doliu. Se cade să trimitem și noi o telegramă simțită din inimile noastre fraților noștri îndurerată”¹⁵. El ar fi redactat și trimis în ziua următoare telegrama, care avea următorul conținut: „Primăriei Iassy / Arboroasa, Societatea junimei române din partea detrunchiată a vechiei Moldovei, aduce condoleanța membrilor sei pentru Tutorul decapitat. Comitetul / Pentru conformitate / Gabriel”¹⁶. Citită la Iași în cadrul Adunării comemorative, telegrama a fost reprodusă imediat în presa din România, stârnind reacția consulului austriac, care a informat autoritățile de la Viena. Astfel, s-a declanșat întreaga urmărire penală, descoperindu-se astfel și scrisoarea din februarie 1877, în care tinerii studenți cereau Guvernului român o subvenție, parte din suma destinată de acesta românilor din Austro-Ungaria. Iată textul respectivei scrisori: „Cernăuți, 1877, Februarie 21/9 / Societatea «Arboroasa» mulțumește Ministrului de Instrucție din București pentru sprijinul bănesc votat de Camera română / Excelența Voastră! / Primirea propunerii ilustrului domn P. Grădișeanu în ședința înaltei camere a României din 17 Ianuarie 1877: «ca să se lese la discreția Excelenței Voastre 1 000 lei noi pentru împărțirea la diferitele societăți din Austro-Ungaria» ne impune dătorința de a depune sincerile noastre mulțumiri înaintea omagiului ce-l manifestează înalta Cameră română către frații detrunchiați dela comuna lor maică cu atâta mai mult, cu cât juna noastră societate «Arboroasa» având lipsă de sucurs material prin un ajutor mărinimos mai ușor ar putea ajunge la realizarea devisei sale. Alăturând statutele și raportul anual al «Arboroasei», Vă rugăm Excelență să binevoiți prea grațios a lua (în) considerare aciastă adresă. / Trăiască națiunea română. / Dela comitetul societății academice «Arboroasa»”¹⁷. De asemenea, a fost luată în considerare și întâlnirea membrilor societății din 17/29 mai 1877, care avusese loc în salonul de recepție al hotelului „Mielul de Aur”, pe care-l închiriasse boierul Nicolae Rosetti-Rosnovanu, venit din Moldova. Astfel de întâlniri organizate de societățile academice, adică studențești, la care era invitată lumea bună a orașului, universitari, juriști etc., aveau o parte oficială, ce începea cu intonarea imnului societății (imn cu conotații național-culturale), în care se țineau conferințe, se declamau poeme, se interpretau de către instrumentiști sau de cor compoziții nu o dată cu accent național, și o parte neoficială, la care damele nu participau, cu glume, farse, mici jocuri licențioase etc. Arborosenii scoseseă câteva reviste ironice, glumețe, iar Ciprian Porumbescu, președintele societății, făcea figură de spirit hâtru, inventiv, satiric și vioi. Erau citite foile umoristice „Leușteanul” și „Cocoveica Arboroasei”, „cu articole de fond și «fără fond», poezii picante, glume de spirit și cu ultimele știri și telegrame din lumea «bobocilor» și făcătoare de atâta senzație și zarvă prin rândurile

¹⁵ Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. II (în continuare se va cita: Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. II), ediție îngrijită, prefațată, adnotată, glosar și catalog al creației lui Ciprian Porumbescu de Vasile Vasile, Suceava, Editura Lidana, 2015, pp. 320–321.

¹⁶ Cf. Ilie Dugan, *op. cit.*, p. 21.

¹⁷ Cf. Teodor Balan, *op. cit.*, p. 82.

domnișoarelor”¹⁸. De altfel, „la percheziția făcută, printre hârtiile celor 5 studenți, să se fi întâmplat și un caz tragi-comic: să se fi aflat anume la un teolog o listă a tuturor fetelor de măritat din Țară și cu date exacte asupra vârstei și zestrei lor...”¹⁹.

O astfel de întâlnire, care se desfășurase în sala hotelului „La Prințul de Coroană”, fusese prezentată în detaliu în „Czernowitzer Zeitung”, pe 25 aprilie 1877. Se intonasă „Deșteaptă-te, Române”, de Andrei Mureșanu, Constantin Morariu a ținut conferința „O sută de ani asupra Bucovinei”, iar la ora 11, partea oficială s-a încheiat, damele au plecat, și partea neoficială a ținut până în zori, cu „toasturi, glume, cuvântări, cântece naționale, doine și cupleturi umoristice”, amintite fiind „Domnul cu guler” și „Bate fierul”, care ar fi fost declamate chiar de compozitorul lor, Ciprian Porumbescu. A plăcut mult și cântecul executat de cor, „Cisla”, de fapt „operetă rustică”²⁰, toate aceste compoziții și altele de același fel fiind recuperate și publicate de Leca Morariu în monografia sa. De reținut, de aceeași factură, cupletul „Intră unu-n-tr-un hotel”²¹.

Or, la întrunirea din 17/29 mai 1877, partea neoficială durase iarăși mult mai mult decât de obicei, și în contextul faptelor declanșate de trimiterea telegramii, autoritățile austriece bănuiau că Nicolae Rosetti-Roznovanu voia, în realitate, să angajeze voluntari pentru armata română care lupta pe Dunăre. De altfel, „doamnele române, baroneasa de Hurmuzachi în Cernăuți și Elena de Popovici la Suceava, în fruntea unui comitet, colectau sume de bani și scamă pentru ajutorarea românilor răniți pe câmpiile Bulgariei”²². Dar cu toate încercările de a găsi dovezi în acest sens, supoziția n-a putut fi argumentată, în așa fel încât capetele de acuzare s-au redus la cele două texte – telegrama trimisă la Iași și scrisoarea de mulțumire pentru suma alocată de Guvernul român societății „Arboroasa” –, ambele conținând cuvântul *detrunchiat*, ale cărui conotații, sugerând violența, ar fi deconspirat gândurile iredentiste ale tinerilor studenți.

În treacă fie zis, în primă instanță, în discuție ar fi fost, de asemenea, faptul că arborosenii ar fi „toastat oarecând pentru vrednicul Domn Carol I (proaspăt încununat cu Coroana de oțel de la Plevna)” și că „tot *ei* l-au fluierat pe profesorul universitar de *Drept roman* chiar la cursurile lui pentru *les-națiune* română”²³. Nu-i vorba, la deschiderea universității germane, în 1875, profesorul T. Wildauer a invocat faptul că „în limba română nu s-ar putea face știință”, iar pentru Schmilger-Libly „Universitatea trebuie să fie o contrapondere împotriva «oarbei îngâmfării naționale» și acelor «cari privesc unirea popoarelor cu ochi răi și resping cu copita barbarului știința germană»”²⁴. În cele din urmă, actul de acuzare n-a reținut însă decât scrisoarea către guvernul român și telegrama adresată primarului din Iași.

¹⁸ Ilie Dugan, *op. cit.*, pp. 15–16.

¹⁹ *Ibidem*, p. 23.

²⁰ *Ibidem*, p. 17; Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. I (în continuare se va cita: Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. I, 1986), ediție îngrijită de Vasile D. Nicolescu și Vasile Vasile, București, Editura Muzicală, 1986, p. 250.

²¹ Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. I, 1986, pp. 228–230.

²² Ilie Dugan, *op. cit.*, p. 19.

²³ Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. II, p. 366.

²⁴ Romulus Căndea, *Arborosenii: trădătorii austrieci și naționaliștii români*, Cernăuți, 1937, p. 16.

Dar întâlnirea de la „Mielul de Aur” merită o mică paranteză, întrucât s-a emis ipoteza, nu cu totul imposibilă, că Voronca ar fi făcut parte dintr-un grup conspirativ, despre care colegii lui, cu excepția poate a lui Ciprian Porumbescu, nu știau nimic. Nu întâmplător, simultan cu trimiterea telegramei la Iași ar fi trebuit să fie publicată și o *Proclamație*, care ar fi avut „un profund caracter politic”²⁵, documentul fiind însă ars după arestarea studenților arboroseni, înainte de a putea fi descoperit de autorități²⁶. Pentru Anghel Popa, „magistratul Nicolae Rosetti-Rosnovanu” i-ar fi transmis lui Voronca de la Iași „mesajul/planul în legătură cu acțiunea ce trebuia declanșată la Cernăuți, în data de 1 octombrie 1877”²⁷. Ipoteza nu rezistă, pentru simplul fapt că întemnițarea tinerilor are loc abia în 15 noiembrie 1877. *Proclamația* ar fi trebuit de mult publicată, iar planul pus probabil în practică.

O paranteză referitoare la „magistratul moldovean” e necesară aici, mai ales că, oricâtă anecdotică ar conține, prin intermediul ei putem înțelege ceva din contextul geo-politic în care se desfășoară evenimentele. Invocând încercările lui Leca Morariu de a explica cine poate fi acel Roznovanu, care, la câteva zile după ce Senatul României declarase independența României, sosise la Cernăuți și închiriasse Hotelul „Mielul de Aur”, punându-l pentru o seară la dispoziția arborosenilor, Anghel Popa precizează: „În realitate, personajul în cauză era moșierul Nicolae Rosetti-Rosnovanu (1843–1891), magistrat și doctor în Drept. Descendent din ilustra familie Rosetti, ai cărei urmași în Moldova au primit și numele Rosnovanu, aristocratul (...) deținea relații în lumea culturală a Bucovinei, având în vedere că, în 1865, își tipărea o carte la Cernăuți și era numit membru fondator al *Societății pentru Cultura și Literatura Română din Bucovina*. Nu știm în ce împrejurări și prin cine a luat legătura cu «Arboroasa». Cine a putut determina Comitetul de conducere să accepte să se întâlnească, rapid și cu ușurință, fapt unic în existența Societății, cu un cetățean străin, în salonul de recepție al hotelului, închiriat de acesta, pentru a desfășura, *in corpore*, o ședință social-literară?”²⁸ Concluzia lui Anghel Popa este că Rosetti-Rosnovanu, pe care Leca Morariu îl numise deja „antiunionistul și rusofilul”²⁹ (Morariu, 2015: 301), i-ar fi transmis lui Zaharia Voronca „planul în legătură cu acțiunea ce trebuia declanșată la Cernăuți, la data de 1 oct. (s.v.) 1877”³⁰.

Într-adevăr, Nicolai Rosetti-Rosnovanu nu e o figură oarecare. Date incitante apar în studiul lui Teodor Balan, publicat abia în 1998–1999, *Din corespondența familiei Hurmuzachi (1831–1899)*. Reiese de aici că frații Hurmuzachi îl cunosc pe boierul moldovean la Viena, prin 1833, unde acesta, după ce divorțase de soția sa, Catinca Ghica, se afla împreună „cu o doamnă Balș, pe care o prezenta drept soție”. Nu peste mult, sosește la Viena cu o altă doamnă, și de data aceasta declarată „cucoana sa”, Marghiolița, care fusese căsătorită pe rând cu Nicolae Sturza și Constantin Sturza,

²⁵ Anghel Popa, *op. cit.*, p. 117.

²⁶ Cf. Arcadie Dugan-Opaț, *op. cit.*, p. 8.

²⁷ Anghel Popa, *op. cit.*, p. 116.

²⁸ *Ibidem*, p. 114.

²⁹ Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. II, p. 301.

³⁰ Anghel Popa, *op. cit.*, p. 116.

și pe care Nicolai o răpise de la soțul ei. De fapt, în urma reclamațiilor soțului ultragiāt, patriarhul însuși ar fi interzis căsătoria, în așa fel încât Eudoxiu l-ar fi rugat pe tatăl său, Doxachi, să-l înduplece pe episcopul Bucovinei să-i cunune el. La Viena, Roznovanu îi invita adesea pe frații Hurmuzachi la masă, iar peste ani, în 1841, când merge la Iași, Eudoxiu locuiește la el. În tot cazul, „se știe că în cele din urmă Nicolai Roznovanu a plecat în Bucovina și s-a cununat în biserica din Cernauca”³¹. Nicolai Roznovanu și Marghiolița ar fi rămas afurisiți timp de mai bine de cinci ani și abia în octombrie 1847, patriarhul de Constantinopol ar fi anulat afurisenia, aprobând cununia. Ca fapt divers, dintr-o conferință a lui S. Reli aflăm că „pe la începutul lui noiembrie 1842 un boier și o boieroaică din Moldova, însoțiți de o escortă de 16 oameni înarmați până-n dinți, trecură granița în Bucovina în mod clandestin, fără pașapoarte, protejați de pădurile de fag (...)”³². Un aventurier, așadar. Dar nu unul oarecare. Și cel din memoriile căruia putem afla adevărata anvergură a personajului și implicațiile lui politice este Radu Rosetti: „când trecuse bine de tinerețe și era vădov, cu copii ajunși în vârstă bărbătească, Costache Sturdza s-a căsătorit cu frumoasa Marghiolița Ghyika, care se despărțise de beizade Neculai Sturdza. Își iubea soția la nebunie, iar ea, dată fiind vârsta soțului, nu-l plătea cu bani de aceeași natură. Unul din Don Juanii Ieșului, Neculai Roznovanu, i-a răpit-o în împrejurări destul de tragice. Silințele soțului părăsit pentru a împiedica ca biserica să permită cununia părechii îndrăgostite s-ar putea numi homerice, depunându-se de către el în acest sens stăruinți și bani, atât la curtea rusească, cât și la patriarhul din Țarigrad. Domnul a ajutat din răspuțeri pe vărul său, dar Roznovanu, care era foarte bogat și deloc nu cruța banul, a rămas în sfârșit învingător”³³. Roznovanu nu era însă doar un Don Juan. Ca aventurier, tinsese și la tronul Moldovei, într-una dintre tentative chiar în rivalitate cu tatăl său, amândoi bizuindu-se, atenție, pe „devotamentul către Rusia”³⁴. Memoriile lui Radu Rosetti vin cu o multitudine de detalii în acest sens. Or, ce deducem de-aici? Neculai Rosetti-Roznovanu era de fapt „căpetenie a partidului rusesc din Moldova”³⁵. Dacă mai are vreo relevanță, nu interesele României le slujea Neculai Rosetti-Roznovanu, ci pe ale sale și pe ale Imperiului Țarist. În momentul abdicării lui Cuza, împreună cu mitropolitul Calinic Miculescu, pune la cale în Iași o adevărată lovitură de stat, în vederea punerii Moldovei, prin anularea actului de la 24 ianuarie 1859, sub suzeranitate rusească. Conchide Radu Rosetti: „Roznovanu și toți complicii principali ai acestei nebunești și criminale întreprinderi au fost închiși și dați judecării, dar amnistiați în curând, sângele nevinovat care a curs din nebunia unora, din ambițiile și poftele culpabile ale altora, precum și din prostia mulțimii n-a fost răzbunat. Mulți ani s-au

³¹ Teodor Balan, „Din corespondența familiei Hurmuzachi (1831–1899)”, în „Glasul Bucovinei». Revistă trimestrială de istorie și cultură”, anul V, nr. 2 (18), 1998, p. 60.

³² *Ibidem*.

³³ Radu Rosetti, *Ce am auzit de la alții. Din copilărie. Din prima tinerețe*, prefață de Neagu Djuvara, București, Editura Humanitas, 2013, p. 186.

³⁴ *Ibidem*, p. 208.

³⁵ *Ibidem*, p. 468.

mai văzut pe zidul rândului de case de la deal de aceea a Roznovanului urmele gloanțelor ce armata a fost silită să le tragă pentru a împiedica reușita intrigii rusești ce avea ca scop desfacerea unirii³⁶. Să se fi aflat acest Roznovanu-Rosetti la „Mielul de aur” tot ca urmare a intrigilor rusești, ale căror încercări de a lua ei Bucovina, prin aranjamente politice, prin înțelegeri secrete etc., au continuat de-a lungul istoriei până la reușita din 28 iunie 1940? În tot cazul, aflăm de la Radu Rosetti că după abdicarea lui Cuza, Adunarea a votat menținerea unirii, proclamându-l pe principele Carol de Hohenzollern domn ereditar al României. Și acum urmează ceva și mai interesant: „Acesta sosi în sfârșit la Turnu Severin, în ziua de 8/20 mai. Războiul iminent între Austria și Prusia, precum și reaua-voință către ideea unui domn străin în Principate, manifestată de cea dintâi, silise pe principe să călătorească în cel mai strict incognito și să iei măsuri de prudență³⁷. Dorința manifestă a Austriei ca statul român să se descompună, păstrând vie speranța ajungerii prin teritoriul Moldovei la mare, lua astfel sfârșit. Iată contextul în care are, de fapt, loc procesul Arboroasei.

Dar dacă Zaharia Voronca s-ar fi aflat cu adevărat în relații atât de apropiate cu acest aventurier politic filorus, de ce-ar mai fi încercat, după ce a fost exmatriculat pentru un an de la Teologia cernăuțeană, așa cum Anghel Popa însuși demonstrează cu documente, să ajungă la București? Cu toate acestea, nu-i cu totul imposibil ca Zaharia Voronca să fi fost artizanul din umbră al evenimentelor care au dus la întemnițarea tinerilor membri ai „Arboroasei”; dar el intră cu adevărat în scenă în timpul procesului, desfășurat pe parcursul a trei zile, între 3 și 5 februarie 1878, de dimineață până târziu în noapte. În fiecare zi, tinerii erau transportați în calești între temniță și Palatul Mitropolitan, în haine preoțești, existând supoziția (cel puțin românii așa simțeau lucrurile) că în felul acesta, prin cei cinci tineri, era incriminată biserica greco-orientală și națiunea română în integralitatea ei. În fond, trecuseră doar doi ani de la întemeierea universității, cu tot ce a presupus acest fapt: refuzul românilor de a participa la manifestări, editarea broșurii *Răpirea Bucovinei* și difuzarea ei clandestină în lumea bucovineană, desconsiderarea românilor, întemeierea finalmente a „Arboroasei” etc. În plus, românii luptau împreună cu rușii în sudul Dunării, iar victoriile lor creau un puternic sentiment de adeziune și mândrie printre românii din Bucovina. Iar istoria curgea într-o direcție care zădărnicea planurile Austriei de a ajunge, prin Moldova, la Gurile Dunării. Ca să înțelegem cu adevărat contextul care generează acțiunile austrieșilor împotriva românilor și care-i face pe românii din Bucovina să se simtă lezați, sunt formulate clar de I. Nistor. El constată, de exemplu, bunăvoința Austriei față de revoluționarii refugiați din Moldova în Bucovina, în timpul Revoluției de la 1848: „Interesele pe care Austria le are de apărut în Moldova erau în adevăr mari. În cercurile refugiaților de la Cernăuți se discutau cu aprindere unirea tuturor țărilor române într-un stat național, sub domnia unui arhiduce din casa de Habsburg³⁸. De altfel, spune el, Austria nu

³⁶ *Ibidem*, p. 473.

³⁷ *Ibidem*, p. 474.

³⁸ Ion I. Nistor, „Un proces politic la Cernăuți în 1878”, în „Junimea Literară”, anul 20, nr. 1–4, 1931, p. 4.

avu nimic împotriva când, cu 25 de ani în urmă, „la înfiriparea bibliotecii provinciale din Cernăuți”, boierii Sturza și Vârnăv contribuiseră cu mii de galbeni³⁹. Între timp, lucrurile au luat o întorsătură defavorabilă intereselor Austriei: „În 1854, în toiul Războiului Crimeii, trupele austriece [...] ocupaseră chiar ambele Principate Române și le ținură sub ocupație până în martie 1857. Austria era pe cale de a-și vedea realizate vechile ei planuri cu privire la înglobarea Moldovei și Țării Românești în Imperiul Habsburgic. Dar înfrângerea rușilor la Sevastopol și izbânda Împăratului Napoleon al III-lea, protectorul Principatelor, aduse cu sine retragerea trupelor austriece din țările române și închiderea pentru totdeauna a drumului spre gurile Dunării și spre Marea Neagră. Unirea Principatelor, dobândirea independenței la Plevna și proclamarea regalității însemnau eșecuri succesive și foarte simțitoare pentru politica tradițională a Austriei față de România. Politica prietenoasă de până atunci se prefăcu în dușmănie fâțișă. Austria nu se mai putea întemeia pe români în năzuința ei spre Marea Neagră. Drumul spre România rămânându-i pentru totdeauna închis, ea căuta altă ieșire prin *Ucraina* și așa se explică sollicitudinea ei pentru ucrainenei și dușmănia ei față de români aici în Bucovina”⁴⁰.

2. CUM ȘI CU CINE SE CĂSĂTOREȘTE UN EROU

Zaharia Voronca intră cu adevărat în scenă în timpul procesului, când „sala gema de public”. Eminescu consemna că „până acum nu s-a mai întâmplat în Cernăuți un proces de asemenea natură, din care cauză publicul se îmbulzea nu numai în sala de ședințe, ci și pe uliți, încât, pentru a păzi ordinea și de teamă de tulburări, ulițele erau parcurse de patrule de agenți polițieniști”⁴¹. De altfel, în ediții speciale, „Bukowina” și „Czernowitzer Zeitung” consemnează riguros desfășurarea procesului în reportaje detaliate, transcriind totul din consemnările grefierului. Se va fi aflat printre cei prezenți și Elena Niculiță, viitoarea soție a lui Zaharia Voronca? Se va fi aflat cu siguranță Alecu Popovici, din Stroiești, din moment ce-și pusese toată averea la bătaie ca tinerii să fie eliberați pe cauțiune. Printre membrii fondatori ai „Arboroasei” se afla, oricum, și marele proprietar Gheorghe cav. von Niculiță-Popovici. Va fi fost în sală, de la Stupca, și Iraclie Porumbescu?

Dar cel care, folosindu-se de diferite surse, primare și secundare, reconstituie cel mai detaliat anecdotică procesului este Leca Morariu, în monografia *Iraclie și Ciprian Porumbescu*. În prima zi, după citirea actului de acuzare, Zaharia Voronca e interogat imediat după președintele societății, Ciprian Porumbescu, și secretarul ei, Constantin Morariu. Pentru Leca Morariu, „spectacolul – căci sala judecătii devenise acum de-a binelea teatru după, să zicem, ilariantul, umoristicul act C. Andrievici (așa era numit Constantin Morariu, n.n.) – deveni oarecum dramatic

³⁹ *Ibidem*, p. 5.

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 4–5.

⁴¹ Anghel Popa, *op. cit.*, p. 87.

cu inculpatul «Zaharias» (Zaharia!) Voronca⁴². „Cu privirea deloc reverențioasă, ci mai mult încruntată, Voronca declară că adresa din 8 martie 1877 fu propusă de C. Morariu, dar modificată în comitet și că dânsa, în orice caz, nu cuprinde nimic subversiv, ci numai cuvenita și cuviincioasa grațitudine față de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice din România”. Întrebat dacă în față formulării „față de frații detrunchiați de la comuna maică” nu a tresărit, Voronca răspunde: „– Cum să nu! Comuna maică e doar neamul românesc! Și cine ne poate opri de a socoti și România drept maica noastră?”. La întrebarea bruscă „dar «frații detrunchiați?»”, Voronca răspunde pe același ton: „– Tot noi! Românii despărțiți unii de alții! Românii din Bucovina, românii din Ardeal, românii din România! Ei acolo, noi aici! Detrunchiați, despărțiți din același trunchi. Și cine ne-ar putea interzice de a simpatiza cu frații noștri de-un sânge?”⁴³ Răspunsul lui Zaharia Voronca „tună atât de năprasnic”, încât asistența, solidară, participativă, ilariantă, acum uluită, spune Leca Morariu, „uită să-și exprime adeziunea”. Iar după ultima replică, monografistul detaliază: „Și-n întreg comportamentul perorării sale, Zaharia Voronca se aprinse atât de clocotitor, încât – după spusele unui martor –, rolurile dintre procuror și inculpat păreau inversate!...”⁴⁴. „Czernowitzer Zeitung” ar fi reținut că pentru „atitudinea sa bruscantă față de reprezentantul autorităților de stat, împotriva căruia își permisesese ieșiri de tot incompatibile”, Voronca s-ar fi ales cu „o muștrare pe măsură”. Probabil că sfidarea lua și forma persiflării insolente, din moment ce, întrebat dacă telegrama trimisă la Iași nu are conotații politice, Voronca neagă acuzația invocând însă faptul că „românii au cultul morților”⁴⁵. Mai mult, insistă asupra disocierii național – politic, precizând că societățile naționale nu au caracter politic.

Din interogarea martorilor, în cea de-a doua zi, reiese că în ședința din 1/12 oct., Gherasim Buliga și-ar fi avertizat colegii că un astfel de text ar putea fi considerat de Guvernul austriac un act politic. Rezerve ar fi avut și Ciprian Porumbescu. Dar Voronca ar fi insistat, precizând: „Cu morții nu poți politiza!”⁴⁶ Când procurorul cere explicații pentru sintagma „naționale Herd” folosită în scrisoarea trimisă Guvernului român, Zaharia Voronca, cu „acea semper-prezentă spontaneitate care-l face să răspundă prompt la diverse întrebări adresate în toiu procesului colegilor din banca acuzaților”⁴⁷, ar fi răspuns că „«vatră sau cuib național» e *Arboroasa al sein Brennpunkt nationaler Geister*, deci ca un focar al spiritelor naționale”⁴⁸. Și se mai petrece acum un moment semnificativ. Citind telegrama trimisă primăriei din Iași, procurorul ar fi spus *anexare* în loc de *aniversare*. De fapt, eroarea ar fi fost în procesul-verbal al ședinței „Arboroasei”, redactat de Leon Cernescu (Cerniavschi),

⁴² Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. I, 1986, p. 320.

⁴³ *Ibidem*, p. 321.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 322.

⁴⁷ Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. II, p. 332.

⁴⁸ *Ibidem*.

acum martor⁴⁹. Or, „ca mușcat de aspidă, Voronca zvâcnește-n sus și «cu voce detunătoare» strigă: «Domnule procuror, dumneata consideri pielea noastră ca material din care vrei să-ți faci cruciulițe (decorație). Da' te înșeli! Cariera dumitale astfel se va sfârși»”, acuzând practica austriacă, spune Leca Morariu, de decorare a funcționarilor care „prestează servicii reptilice”⁵⁰. În treacăt fie zis, peste câțiva ani, „păcătosul de Mehoffer, procurorul de caz, n.n., dovedit câțiva ani în urmă că a luat mită, a ajuns singur la pușcărie”⁵¹. Oricum, între procuror și inculpat, consemna „Czernowitzer Zeitung”, „se dezlănțuie acum o altercație (...), diferend afirmat de inculpat în chip provocator încât procurorul se vede nevoit a-i solicita moderația”⁵². Târziu, Emilian Isopescu, judecător consilier de tribunal, ar fi afirmat că „de 47 de ani, de când sunt judecător, încă nu mi s-a întâmplat un acuzat să vorbească cu atâta îndrăzneală! Dar Zaharia Voronca era fecior de burghez din Cernăuți, nu i-a tors mama pe limbă”⁵³. Tot în ziua a doua, e citită scrisoarea trimisă de arboroseni Ministerului din București, care fusese tipărită în „Familia”. Întrebat de ce-a trebuit să publice acest mesaj, Voronca răspunde: „Pentru a da și expresie publică bucuriei la acest mărinimos dar”, iar atunci când procurorul precizează că lucrul acesta se putea face în „Czernowitzer Zeitung”, reacționează: „Nu! Trebuia să fie un periodic român, fiindcă asemenea chestiune nu e de interes pentru nemții care citesc ziarul «Czernowitzer Zeitung»”⁵⁴.

Cea de-a treia zi se deschide cu citirea unor certificate de moralitate ale inculpaților, realizate probabil de profesorii de la liceu și de cei de la Universitate. Singurul care pare să nu fie explicit favorabil este cel al lui Zaharia Voronca, despre care se spune că e „rechthaberisch”, adică, traduce Leca Morariu, „autoritar, încăpățânat în apărarea convingerii sale, dreptului său”⁵⁵. În tot cazul, după citirea actului de acuzare și prezentarea pledoariilor avocaților, ultimul cuvânt îl va avea tot Zaharia Voronca. Conform prezentării din „Czernowitzer Zeitung”, pe care Leca Morariu o rezumă, el ar fi dat asigurări că „în calitate de cetățean leal”, niciodată n-ar fi putut „să cultive intenții atât de condamnabile ca cele atribuite lui de procedura statului”. Mai mult, „dacă certificatul său de conduită e încondeiat cu «rechthaberisch», atunci dânsul e gelos de acest calificativ, căci a fi «rechthaberisch» e identic cu a-și apăra dreptul până la ultima suflare cu toate mijloacele”⁵⁶, afirmație care, prin energia cu care a fost făcută, ar fi stârnit din nou reacția cotidianului cernăuțean „Czernowitzer Zeitung”. Putem merge până acolo încât să recunoaștem aici o trăsătură definitorie a moldovenilor, în descrierea pe care în 1775 le-o face Splény, primul guvernator al Bucovinei, când spune că „la primejdie sunt neînfricați și

⁴⁹ Cf. *Ibidem*, p. 303; Teodor Balan, *Procesul Arboroasei. 1875–1878*, p. 57.

⁵⁰ Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. II, p. 333.

⁵¹ Ilie Dugan, *op. cit.*, p. 38.

⁵² Leca Morariu, *op. cit.*, p. 333.

⁵³ Ilie Dugan, *op. cit.*, p. 35.

⁵⁴ Leca Morariu, *op. cit.*, p. 334.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 335.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 339.

aproape neiertători la jignire”⁵⁷? Dar Zaharia Voronca era aromân. Cei cinci ani de temniță pe care îi risca nu l-au împiedicat să-și asume o confruntare care i-au adus atributul de „aprigul” Voronca.

Adevărul e că acest reflex al verticalității și naționalismului va fi contribuit decisiv la căsătoria cu Elena Niculiță, care în *autobiografia* ei povestește că peste doi ani și jumătate, adică „în toamna anului 1880, se prezintă la noi, adus de familia sa, Zaharia Voronca, instigatorul telegramei trimisă la Iași cu ocazia Centenarului răpirei Bucovinei, de Societatea Arboroasa din Cernăuți, cerându-mi mâna. Șezu și trei luni la închisoare. Tatăl meu, care pân-atunci nu voia să mă mărite, a fost atât de entuziasmat de prezența și eroismul său, încât ca recompensă îi spuse că-i dă fata. Nunta noastră s-a serbat în Suceava, în casa strămoșească, făcută de macedoneni, la profesorul Vasile Bumbac, care ținea pe o nepoată de soră a tatei, Eufrosina, născută Preda. Ei m-au cununat în ziua de 9/21 noiembrie, în biserica Sf. Dumitru a lui Ștefan cel Mare – pe mine, venită din Hârlău, unde Ștefan își avea biserica și palatele lui în ruină. Atunci am văzut întâi locul de baștină al părinților mei. Bătrânii care erau la nuntă spuneau că «s-a dat împrumutul înapoi»⁵⁸. În fond, Elena avea 22 de ani și își dedicase timpul studiind, avusese nu doar acces la o bibliotecă de excepție, ci și un părinte cu care ar fi intrat chiar în conflict, căci era „un tiran al lecturilor”, căutând să-și câștige independența. Subprefect pe vremea lui Cuza, spune ea, tatăl era „un model de funcționar și neîntrecut ca om de societate și sportman iscusit (...)”, junimist aprig. În casa noastră aveau loc seri literare, luând și eu parte la dezbateri. Pe atunci, fetele nu studiau liceul, necum universitatea, având însă dragoste de carte studiam singură⁵⁹.

Sunt însă câteva date care ar putea nuanța, dacă nu cumva chiar contrazice, mărturisirea Elenei. În „*Albumul Mare*” al *Societăților Academice „Arboroasa” și „Junimea” din Cernăuți*, veritabilă enciclopedie a celor două societăți studențești, Arcadie Dugan-Opaiț, referindu-se la proces, invocă într-o notă de subsol manuscrisul primit de la Elena Niculiță-Voronca pentru realizarea fișei lui Zaharia, din care citează: „O lume imensă a luat parte la dezbateri, mai toți studenții și foarte mulți profesori universitari. Și cum locul în palatul reședinței metropolitane nu era încă îngrădit, veneau oameni din toată Bucovina, postându-se împrejurul ei, de unde nu s-au clintit până nu au aflat rezultatul. Întâmplarea aceasta a prilejuit trezirea românilor la o nouă viață de redeșteptare națională⁶⁰. Notația atât de precisă, cu consemnarea detaliilor, ar putea fi un argument în favoarea ipotezei că avem de-a

⁵⁷ Gabriel Splény von Mihálydy, „Descrierea districtului bucovinean”, în *Bucovina în descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefață de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998, p. 59.

⁵⁸ Elena Niculiță-Voronca, „Autobiografia mea” (în continuare se va cita: Elena Niculiță-Voronca, „Autobiografia mea”), în „Bucovina literară”, s.n., anul XXIII, nr. 3–4 (253–254), martie – aprilie 2012, p. 81.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ Ilie Dugan, *op. cit.*, p. 28.

face cu mărturisirea unui martor. Să fi fost detaliile acestea primite de la alți participanți? Să fi fost la mijloc amintirile lui Zaharia, care murise de mai bine de un deceniu? Tot ce se poate. Nu-i imposibil însă ca în mulțimea aflată în sala de judecată să se fi aflat chiar Elena Niculiță. Detaliul că „aduși în fața judecătii, unii [dintre cei cinci inculpați, n.n.] plângeau”⁶¹, aparține mai degrabă cuiva care a fost impresionat de ceea ce a văzut cu propriii ochi. Și dacă Elena Niculiță se va fi aflat în sala de judecată, nu va fi fost acolo tocmai pentru sentimentele care o legau de unul dintre inculpați? Dar ceea ce ne intrigă e altceva.

La sfârșitul unei scrisori trimise lui Zaharia Voronca (la bibliografie, Ilie Dugan precizează că „scrisorile se află în arhiva «Junimei», fiind donate de către Elena Niculiță-Voronca”⁶² –, adresându-i-se lui Voronca cu cuvintele „iubite și stimate frate”, Ciprian Porumbescu îi scrie: „Apropos, pe aice se vorbește cu siguritate că ai să te însori la Stroiești”⁶³. Ciprian și Zaharia erau colegi buni, poate chiar prieteni, din moment ce într-o scrisoare anterioară, din 26 februarie, îi vorbește despre o cămașă probabil împrumutată pe care ar fi uitat să i-o lase⁶⁴. Or, scrisoarea este trimisă de Ciprian Porumbescu de la Stupca (distanță de doar câțiva kilometri de Stroiești) în 31 martie 1878 și nu trecuseră decât două luni de la încheierea procesului. Așadar, în toamna lui 1880, când Zaharia îi cere mâna Elenei, povestea era indiscutabil veche. Ipoteza că Elena ar fi fost surprinsă de ideea căsătoriei nu mai stă în picioare. De ce să nu credem că tocmai verticalitatea lui Voronca, poziția lui demnă și radicală din timpul procesului să fi generat chiar dragostea Elenei Niculiță? Era prea mândră însă s-o recunoască în scris. Ce-i drept, celor din familia ei, ca aromâni, cu conștiința descendenței dintr-un neam eroinic, li se va fi părut că nu poate exista partidă mai bună pentru tânăra școlită, venită din Regat, cu rădăcini și ramificații în Suceava, decât tânărul student la teologie, care-și demonstrase nu doar patriotismul, ci și forța morală. Obligați să fugă din sudul Dunării în Moldova și ajungând în Bucovina, aromânii puneau în patriotismul lor ceva din experiențele dureroase trăite de strămoși; pe românii din Bucovina starea de bine îi dusesese la un grad mare de indiferență națională.

Pornind de aici, se crede că prima parohie a lui Zaharia Voronca ar fi fost chiar la Stroiești, „unde viitoarea sa soție, Elena Niculiță, locuia la conacul familiei Gheorghe cavalier von Niculiță-Popovici, rudele ei pe linie paternă, care-i administrau moșia din satul Brăiești, districtul Gura Humorului. Probabil cu ajutorul acestei bogate și influente familii nobiliare a obținut și parohia, în 1880”⁶⁵. În tot cazul, în *Tagebuch-ul de vacanță*, jurnalul său de la Stupca, din 19 iulie până în 8 octombrie 1870, Zaharia Voronca nu apare nici o dată. Dar în toată povestea mai e un detaliu semnificativ. Mare proprietar în Stroiești, Alecu Popovici ar fi

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, p. 55.

⁶³ *Ibidem*, p. 47.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 46.

⁶⁵ Anghel Popa, *Aromâni în Bucovina*, Câmpulung Moldovenesc, Editura Fundației Culturale „Alexandru Bogza”, 2000, p. 101.

dorit să cauzioneze cu toată averea sa eliberarea celor cinci inculpați. Să nu fi fost acest act de generozitate determinat și de povestea de dragoste a nepotei lui cu Zaharia Voronca? Să fi fost un simplu act de datorie națională? În fond, e acel personaj de care vorbește Iraclie Porumbescu în una din amintirile sale: „Era în iunie 1866, mă aflam la Stupca paroh și era foamete; bieții oameni și mai ales bieții copii umblau leșinați de foame... Așa era în întreaga Bucovina, însă și mai rău în părțile ei sudice despre Moldova, în care parte se afla și Stupca”. Or, „răposatul proprietar al Stupcei, Alecu de Popovici, recte Niculiță, cu generoasa soția sa, Elena, născută Contesa Logotheti..., deși ale lor hambare deveniseră deșerte în urma nefaștilor doi ani posteriori, cumpără pâine – era corețul de păpuși patrușprezece florini – și dădură sătenilor săraci de trei ori pe săptămână, iar copiilor, în toată ziua, masă liberă în curtea lor!”⁶⁶

Să revenim însă la Zaharia Voronca. Dacă ceilalți inculpați, după ce și-au pus cenușă în cap, au fost muștrați de Senatul Universității, Zaharia Voronca a fost exclus pentru două semestre de la studii. Ajunge astfel la Iași, profesor de germană și latină la Liceul Nou. Se va fi aflat la Iași și Elena Niculiță? Citim undeva că ea „face școala primară la Botoșani (1869–1873), studii secundare la Institutul Particular Humpel din Iași (1873–1878) și la Pensionul Zielinski din Botoșani”⁶⁷. În tot cazul, Constantin Morariu, „prietenul său de suferință”⁶⁸, îi scrie să se întoarcă la Cernăuți. Într-o scrisoare din 16/28 februarie 1879, trimisă din Toporăuți, unde ajunsese ajutor de preot, Constantin Morariu îi spune: „M-am interesat de tine pentru că se cuvine să ne interesăm, în toată clipeala, de «binele comun», pe care suntem chemați a-l sprijini. (...) Este însă evident că, de-ar fi să te fi decis tu, Zaharia, cine știe din ce motive, a nu te mai reîntoarce, este, zic, evident că atunci ai arăta, în faptă, pierdere sau slăbiciune de curaj, prea puțină iubire de patria în care te-ai născut, prea puțin curaj față de obstacolele ce ai a le învinge în Cernăuți, până și ajungerea definitivă a frumoasei misiuni ce-o avem noi, preoții, și mai ales noi, preoții bucovineni. «Întoarce-te deci, frate, pe aripile iubirii patriei tale, conaționalilor tăi, misiunii tale mărețe, ce te așteaptă, întoarce-te la Cernăuți, finește-ți calea, pe care-ai asudat doi ani, îmbrățișează, cu foc, misiunea pentru care suntem chemați»: aste sunt strigătele multor bucovineni, ascultă-le, ca să nu fii condamnat de prezent și viitor. Am zis ce-am știut: *Sapienti sat!*”⁶⁹ Îl vor fi convins aceste argumente – cu astfel de argumente a fost convins Constantin Morariu însuși, mai târziu, să nu se mute în Regat, ca și I. Gh. Sbiera –, îl va fi convins dragostea pentru Elena sau poate condiția pe care putea să o aibă un preot în Bucovina, mai ales când avea în spate o familie ca aceea a Niculițeștilor? I se confesează Constantin Morariu: „Ce se atinge

⁶⁶ Iraclie Porumbescu, *Scrieri*, antologie îngrijită și prefată de Liviu Papuc, Iași, Editura „Timpul”, 2022, p. 346.

⁶⁷ Vasile I. Schipor, *Calendare și almanahuri românești din Bucovina (1811–1918). Contribuția lor la propășirea cultural-națională a românilor bucovineni*, cuvânt-înainte de Mihai-Ștefan Ceaușu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, p. 670.

⁶⁸ Arcadie Dugan-Opaț, *op. cit.*, p. 31.

⁶⁹ Apud Anghel Popa, *op. cit.*, pp. 42–43.

de mine, frate dragă, cred că-ți va fi comunicat Volcinski [de la el a aflat Constantin Morariu că Zaharia Voronca este la Iași, n.n.], c-am făcut examenul, m-am însurat și, de prezent, mă aflu în Toporouț, adecă poți să-ți închipui ce-nseamnă a fi peste Prut, unde nici idee n-aveam, la început, de limba ruteană; mă aflu în Toporouț în calitate de preut ajutorial. // Am casă bună, o cămară lângă ea, un grajdu de vite și-o șură pentru pâne. Casa-i parohială, nu plătesc, deci, nici o taxă pentru ea, ba, încă mai capăt 48 fl., quartirzins pe an. Averea mea reală e pe an 504 fl., salariu cu quartirzinsu și 17 fălci de câmp, sesie. Cu venituri din parohie, cu totul lui tot, pot număra, pe an, 1 000 fl. // Iată, frate dragă, adeverită zisa lui Rott: «că preoțimea bucovineană este înstărită și avută, că primește o leafă bună etc., etc.»⁷⁰ E aceasta o mărturisire care ar merita discutată. Proaspăt căsătorit și ajutor de preot, viața i se va fi părut frumoasă. În *Memorii*, lucrurile par cu totul altfel. Sursa bolilor de plămâni de care îi va muri soția, apoi Ciprian și de care vor suferi și alți copii se află aici, la Toporăuți.

3. VIENA, TEMPLU FERMECAT

În fine, să credităm ipoteza că după căsătorie Zaharia Voronca va fi fost cooperador, adică ajutor de preot, la Stroești, apoi la Molodia și, din 1886, administrator de parohie la Siret. De fapt, ar fi cerut Consistoriului, spune Teodor Balan, postul de predicator la Catedrala din Cernăuți, cerere care ar fi fost considerată „îndrăzneată” de guvernator. La Ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor din Viena, ar fi ajuns două delațiuni anonime, în care Voronca, numit „arhiromân”, era considerat inamic al Împărăției etc. Ar fi fost cu atât mai periculos cu cât doi dintre arborosenii întemnițați (Constantin Morariu și Orest Popescu)⁷¹ – erau deja în Cernăuți. În paranteză fie zis, anonime în care se spunea că „românii din Bucovina sunt conspiratori” fuseseră trimise la Viena și imediat după întemnițarea tinerilor⁷². În urma unui nou demers, din 1888, Zaharia Voronca, cu ajutorul mitropolitului Silvestru Morariu-Andrievici, ar fi fost numit „catihet stabil la Școala poporală gr.-or. din Cernăuți”, dar la intervenția autorităților austriece ar fi fost destituit în scurtă vreme. În același an însă, tot cu ajutorul mitropolitului Morariu-Andrievici, căruia Constantin Morariu îi era nepot, Zaharia Voronca ajunge preot la Mihalcea. Elena povestește că jucând la Cernăuți, în iarna lui 1888, într-o piesă de teatru a lui Constantin Stamati-Ciurea, l-ar fi impresionat atât de mult pe mitropolitul Bucovinei, încât acesta îi dădu posibilitatea să aleagă o parohie din trei, iar Voronca ar fi ales Mihalcea, lângă Cernăuți. Îl va fi impresionat, fără doar și poate, Elena pe mitropolitul Bucovinei, dar pe Zaharia mitropolitul îl cunoștea cel puțin din toamna anului 1877; mai mult, arborosenii erau buni prieteni cu Vasile, fiul mitropolitului. Așadar,

⁷⁰ *Ibidem*, p. 43.

⁷¹ Teodor Balan, *Procesul Arboroasei. 1875–1878*, p. 65.

⁷² *Ibidem*, p. 40.

Zaharia ajunge preot la Mihalcea „unde reușește, după o muncă de 30 de ani, să reromânizeze satul, să introducă școală românească, să înființeze bancă și prăvălie românească”⁷³. Mai mult, deducem că prin contribuția lui s-ar fi înființat Filiala „Societății Doamnelor Române” și „Societatea Mazililor și Răzeșilor”, făcând ca „puhoiul slav să se oprească la Prut”. Ajunsese secretar al Societății politice „Concordia” și colabora cu Valeriu Braniște și cu Gheorghe Popovici. Să fie vorba de Gheorghe Popovici-Niculiță? În 1878/1879, când se afla la Iași, ar fi devenit „membru sprijinitor” al „Junimii”, continuatoarea „Arboroasei”, în primul ei an de existență, peste ani, în 1911/1912, devenind „membru onorar” al Societății „Dacia”. Or, „Junimea” și „Dacia” sunt societăți studențești concurente, aflate mai degrabă în conflict decât în relații cordiale. Ciudat este și că Zaharia Voronca nu susține și nu are niciun fel de implicare în „Academia ortodoxă”, societate înființată de studenții ortodocși în 1884, căroră, după momentul „Arboroasa”, li s-a interzis să devină membri ai societăților studenților români. El nu este invocat niciunde într-un volum jubiliar, precum *Cincizeci de ani (o sută de semestre) de existență. 1884–1934*, apărut la Cernăuți în 1935.

Dar din prezentarea sistematizată de Arcadie Dugan-Opaiț, pe care lui Zaharia i-o face Elena Niculiță-Voronca în *Albumul Mare al Societăților Academice „Arboroasa” și „Junimea” din Cernăuți*, lipsesc câteva secvențe semnificative. Nimic în manuscrisul ei despre faptul că în 1904, într-o nouă Serbare de la Putna, Zaharia Voronca a făcut parte din soborul de preoți care a oficiat slujba de pomenire. Cu toată semnificația majoră a momentului, căci se comemorau 400 de ani de la stingerea domnitorului moldovean, poate că se pierdea în șirul de prezențe publice ale preotului Zaharia Voronca. Nimic însă nici despre experiența vieneză a lui Zaharia Voronca, așa cum nu aflăm nimic despre experiențele lui, ale soției lui chiar, după izbucnirea Primului Război Mondial și, mai ales, după intrarea României în război. Lucrurile merită cercetate.

În ce privește primul dintre evenimente, predica descoperită de Anghel Popa în „Candela” din Cernăuți, „din păcate, nu conține nici un mesaj, nici o aluzie, cât de minoră, relativă la situația politică a românilor din Bucovina și a neamului românesc în general”. Și preluăm în continuare întrebările lui Anghel Popa, perfect legitime: „Încât, firește, ne punem întrebarea, unde este luptătorul de altădată, elevul de liceu cu exuberanța sa juvenilă, prezent la Putna în 1871, tânărul student, membru al Soc. Academice «Arboroasa», care a sfidat Viena la 1877/1878? Probabil, trecerea anilor să-i fi format convingerea înveșnicirii Pajurii împărătești și a imperiului său, deoarece despre onoruri și privilegii care să-i cumpere tăcerea, în cazul său, nu putea fi vorba. Mai degrabă era calculul rece al luptătorului cu experiență, ce aștepta momentul favorabil pentru a acționa, completat de anumite «sugestii» venite din partea Consistoriului din Cernăuți, care, la fel ca majoritatea factorilor politici de conducere a românilor din Bucovina, dorea să reducă serbarea din 1904 la o acțiune cultural-națională, fără a-i da o tentă politică”⁷⁴.

⁷³ Arcadie Dugan-Opaiț, *op. cit.*, p. 31.

⁷⁴ Anghel Popa, *Societatea Academică „Arboroasa” din Cernăuți*, p. 103.

Dincolo de toate acestea, cum să ne explicăm că cel mai radical dintre tinerii arboroseni e acceptat să slujească la o biserică din capitala Imperiului, căci după doisprezece ani petrecuți la Mihalcea, Zaharia ajunge în 1910 la Viena? Câteva date sunt prezentate chiar de el în *Mihalcea...*, volumul din 1912. Invocându-l la un moment dat pe Șerban Cantacuzino (care în 1683 participase, alături de George Duca Vodă, la apărarea Vienei), într-o notă de subsol Zaharia Voronca precizează: „Ca preot la capela română gr.-or. din Viena I. Lövelstraße am dat ideea, în octombrie 1910, ca zidindu-se biserica, să i se puie hramul „Înălțarea Sântei Cruci” în amintirea crucii care s-a aflat după retragerea oștilor turcești pe locul unde erau postai moldovenii și muntenii. Căci aflasem de la deputatul vienez Ernst Schneider, care arată un interes viu pentru tot ce e românesc, cum că crucea lui Șerban Cantacuzino este păstrată în capela din susul parcului împărațesc din Schönbrunn pe locul numit Gatterhölzel Wien XII. Am peligrinat la acel loc însemnat împreună cu soția mea și cu candidatul pentru profesura istoriei române dl Ioan Grămadă, și am aflat capela. Dar crucea nu mai era acolo! Ne-am convins însă că și drumul ce duce pe lângă capelă se cheamă Cantacuzinogasse. Dl Grămadă s-a pus imediat pe răsfoit prin cele biblioteci și a aflat o literatură prețioasă despre purtarea creștinească a domnilor români înrolați ca vasali în armata turcească, în biblioteca municipiului vienez precum și în biblioteca curții imperiale. În special a aflat decopiată crucea lui Cantacuzino, de lemn de stejar foarte artificios lucrată, cu o inscripție bogată, despre care descoperire a și înaintat comitetului bisericesc o dare de seamă, promițând că va publica un studiu în chestia aceasta. Crucea însăși să se afle în păstrarea mitropolitului din Blaj”⁷⁵.

Plecarea lui Zaharia Voronca din Viena e consemnată într-o notă redacțională din „Românul” (anul I, nr. 27, vineri 4/17 februarie 1911, p. 11), intitulată „Din Viena”, care anunță: „luni seara, colonia română din Viena s-a adunat la Riedhof pentru a lua rămas bun de la părintele Zaharia Voronca și doamna Elena Niculiță-Voronca, când se întorc în Bucovina după o ședere de aproape un an, în care timp au câștigat stima și iubirea întregii comune. Din primăvara anului trecut, părintele Zaharia Voronca a slujit gratuit, ca preot la capela română, împlinind și funcția de catihet, iar acum își va relua parohia sa din Mihalcea lângă Cernăuți. În cuvinte frumoase a exprimat generalul Alex. Lupu regrete coloniei, care pierde doi membri atât de valoroși și atât de prețuiți, aceeași părere de rău a interpretat-o dl consilier dr. Pamfilu Dan în numele bucovinenilor, dr. Lazar Popovici și G. Vitencu pentru „Clubul Român”, Șt. Mărcuș pentru „România Jună”. Părintele Voronca a mulțumit emoționat, asigurând că duce cele mai plăcute amintiri și multă admirație pentru activitatea națională a coloniei române din Viena, care arată mai elocvent de cât orice alt exemplu cât de mult se poate realiza prin bună înțelegere și prin conlucrare neîntreruptă”⁷⁶. La această întâlnire finală, să se fi îmbrăcat Elena în costum național? La drept vorbind, în capitala Imperiului românii erau o forță, iar unii dintre ei erau în relații apropiate cu familia imperială. Ion Nandriș invocă la un

⁷⁵ Zaharia Voronca, *Mihalcea cu neamurile boerești ce au stăpânit-o*, Cernăuți, 1912, p. 66.

⁷⁶ „Din Viena”, în „Românul”, anul I, nr. 27, din 4/17 februarie 1911, p. 11.

moment dat familiile Sina și Dumba, familii de bancheri și afaceriști, care împrumutau cu bani Casa de Hofburg și aranjau împrumuturile de stat ale Austriei. Erau deci oameni cu putere și greutate și cu mare influență și sus de tot, și în lumea politică și socială”⁷⁷. O stradă din Viena se numește încă Sinagasse. Iar Nicolae Bumba ar fi făcut cadou Austriei Filarmonica din Viena, situată pe strada Dumbastrasse. Să fi contribuit și acest fapt la experiența vieneză a lui Zaharia Voronca? În 1910, Constantin Morariu era preot la Pătrăuți, lângă Suceava, „în surghiun”, ceilalți colegi de temniță păreau „supt vremei”, iar el se află, fără ca oficial să fie plătit, în inima Imperiului.

Faptul că Elena îl însoțește la Viena merită o mică paranteză. Pe 1 mai 1916, ea publică în „Românul” (duminică 1 mai 1916, nr. 18, p. 5–6), sub titlul „Note de călătorie”⁷⁸, secvențe dintr-un jurnal, din ziua de 12 mai 1904, asupra cărora merită să adăstăm puțin. Zaharia urma să plece la Viena. „De vrea, poate să mă ia, de nu, voi rămânea acasă”, îi spuse ea „cu amarul resemnării”, iar Zaharia acceptă să fie acum însoțit, nu însă și la toamnă, când, reiese, ar fi urmat să facă o nouă călătorie. De aici, mâhnirea, acceptată sau jucată cu indiferență. Măcar, își spune Elena, ar putea considera călătoria de-acum, deși atât de târzie, „voiajul lor de nuntă”. „Mă așteptam puțin la acest răspuns, ca la toamnă să rămân, dar îmi era egal. Tot timpul călătoriei el s-a păzit să-mi spuie un cuvânt care să strice armonia și am păstrat tot timpul și eu față de el aceeași purtare. Mi-a venit în minte ideea voiajului de nuntă pe care spuneam la prietene că-l făceam, deși cam târziu, dar se vede că mai bine e așa, decât defel. Ce bucurie, ce expansiune ar fi fost atunci în sufletele noastre, și ce egalitate în temperament acum! Asta mă intrigă mult, calmul acesta al meu! De nu cumva și el e un reflex, însă al mulțumirii? Bucurie lăuntrică nu simt așa mare – eram deprinsă numai cu contradicțiunea și durerea înădușită, și-acum deodată iată-mă în altă stare: semețesc liniștea. E și aceasta ceva. Nu mă supăr, dar nici nu iau parte cu toată inima la bucurie. Sau este o moarte a simțirei, ce se operează în mine? E o tocire”⁷⁹. În 1904, călătoria la Viena e, așadar, un privilegiu, cu atât mai mult cu cât vor sta aici o perioadă mai lungă. De ce ar fi vorbit altfel despre „schimbarea de viață ce urmează”? Ce va fi făcut Zaharia la Viena acum, în mai? Ce va face în viitoarea călătorie, din toamnă? E greu să facem presupuneri, dar nu puteau fi doar călătorii de plăcere. În trecut fie zis, cu excepția lui Ciprian Porumbescu, care murise între timp, puțin probabil ca ceilalți „con-prisonieri” să fi ajuns la Viena. În ce-o privește pe Elena, ea notează: „Aici, în Viena, e bine de studiat, în biblioteca universității mă simt mai bine decât acasă – să pot veni și la toamnă, ce fericită aș fi!”⁸⁰ Dar lucrurile de felul acesta nu cred că se puteau negocia în familie; anumite hotărâri depindeau exclusiv de Zaharia.

⁷⁷ Apud Gheorghe Nandriș, *Familia Nandriș*, vol. 2, *Dr. Ion Nandriș*, ediția a II-a, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2014, p. 53.

⁷⁸ Elena Niculiță-Voronca, „Note de călătorie” (în continuare se va cita: Elena Niculiță-Voronca, „Note de călătorie”), în „Românul”, nr. 18, din 1 mai 1916, pp. 5–6.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 5.

⁸⁰ *Ibidem*.

Așadar, în mai 1904, are loc călătoria la Viena. E anul în care Zaharia Voronca publicase *Rutenizarea Bucovinei*, de asemenea, anul în care ține invocata alocuțiune cu ocazia Serbării de la Putna. Cât despre Elena, ea tocmai publicase (în 1903) *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, în editură proprie. E vorba de 1 295 de pagini și poate că încă nu era dezamăgită de reacțiile venite de la București. Spera să fie primită acolo, acasă, cu brațele deschise; avea să fie desființată. Ciudat, dar nici în Cernăuți ecouri prea vizibile nu sunt. Ba mai degrabă stârnește în jur tăcere – și ar trebui să găsim pentru toate acestea o explicație, deși cauze vor fi fost mai multe. „Junimea Literară” apăruse în 1904, dar este evident că Elena nu e agreată. Vorbește în pagina de jurnal din care am citit de posibile boli de inimă, de vechi boli gastrice, de o stare de oboseală acută. Și dacă în toamnă nu va merge la Viena cu Zaharia, cu-atât mai bine, își spune: va continua munca de folclorist. Împotriva tăcerii sau a reacțiilor negative, în 1908 va publica la București volumul I din *Studii în folclor*, volum de 303 pagini, iar peste patru ani, în 1912, la Cernăuți, volumul al II-lea, de 464 de pagini. Acest al doilea volum conține, în „Prefață”, nu doar o profesiune de credință, ci și câteva explicații de mare forță, peste care nu putem trece. „În fine, spune ea, după grea muncă, iată și al doilea volum de *Studii în folclor* gata – lucrat cu multă conștiință, pentru a putea servi țării și științei în general”. Pentru a continua: „Volumul I prin care-mi fac introducerea – cu anevoie, se înțelege, ca fiecare început, până-mi gălesc drumul de nimeni încă bătut – și pe care l-am prezentat la Academie a fost fără nicio cruțare criticat și respins de Andrei Bârsan”⁸¹. Și după ce detaliază asupra observațiilor altui membru al Academiei Române, nenumit, căruia însă îi reproduce opiniile nefavorabile, Elena Niculiță-Voronca, vorbind de „mitologie comparată”, precizează: „Eu nu zic că lucrarea mea nu este lipsită de orice greșală. Orbecăind fără nicio direcție în întunericul acesta, pe un teren necunoscut, într-o căutare adevărului, am apucat de multe ori pe cărări piezișe, ce în cale mi s-au ivit, doar m-ar putea scoate la lumină – pierzându-mă adesea în ipoteze, de cari nu sunt lipsite și alte opere analoage”⁸². Avem aici, orice s-ar spune, mărturia unui cercetător veritabil, aflat în situația de a găsi o metodă de lucru adecvată, asumându-și dificultățile cu conștiința unui inaugurator.

Cum va fi arătat munca de teren a Elenei? Va fi fost obligată să depășească tot felul de prejudecăți și obstacole. N-avea profesie, dar n-avea nici copii. Ceilalți folcloriști din Bucovina erau preoți, profesori, apelau la elevi, la colegi, completau prin intermediul lor chestionare. Or, ea va fi mers singură (deși nu-i imposibil să fi fost nu o dată însoțită de Zaharia Voronca) prin sate românești sau ucrainene – pe care le credea ucrainizate –, cu disperarea că poporul se deznaționalizează, că e lipsit de vlagă, că e în pragul demoralizării, încercând apoi să sistematizeze materia amorfă și labirintică, adunată pe baza lecturilor făcute în biblioteca tatălui, pe baza discuțiilor cu arheologul Gutten de la Siret, a bibliotecii pe care i-o lăsase Dionisie Olinescu, președintele Societății Arheologice Române din Cernăuți etc. Anii 1900

⁸¹ Elena Niculiță-Voronca, *Studii în folclor*, II, Cernăuți, 1912, p. I.

⁸² *Ibidem*, p. IV.

sunt ani în care, de sărăcie, țărani văd o salvare în traversarea Oceanului, spre a ajunge în America, vânzându-și eventual pe ascuns proprietățile, convinși de samsari că aceasta e soluția pentru a ieși din sărăcie, și pleacă cu zecile. Să revenim însă la starea de oboseală, din mai 1904. Notează în paginile de jurnal publicate: „Creierul meu iritat de studii lucra în timpul somnului mai cu putere decât în activitatea lui naturală. Problema ce nu isprăvisem de dezlegat trează o dezlegam în somn, într-un mod extraordinar și când mă trezeam eram de la slăbiciune nespusă; vedeam însă că scăparea mea era să nu mă gândesc la materia pe care o rumegam, dându-mi silința să mă gândesc la altceva și astfel m-am făcut sănătoasă”⁸³. Elena își trăia cu intensitate ideile și organismul ei era al unui cercetător veritabil. Dar dacă scrie, o face din convingeri naționale. De aceea, își încheie cele câteva pagini de autobiografie spunând: „N-am scris pentru glorie, ci am simțit un imbold intern, pe care l-am urmat ca să-mi pot adormi neliniștea și melancolia care în timpuri mă cuprind. Neputând fi pregătită pentru opere însemnate, am fost totuși un șurub care a ținut bine părțile la un loc, acolo unde m-au pus, fiind un rezultat al împrejurărilor în care am trăit, agitând cu focul și puterea lăsate din părinți”⁸⁴.

Să revenim însă la călătoria spre Viena. Din Cernăuți, cei doi pleacă cu trenul la 8 seara pentru a ajunge la Viena a doua zi, în noapte. În gara din Cernăuți, Zaharia era iritat („cumpăratul biletelor etc.”), iar Elena mai degrabă măhnită: nu-și vorbesc pentru a nu-și tulbura precarul echilibru. În tot cazul, Elena nu notează nimicuri, nu e interesată de detaliile compartimentului, de identitatea și sporovăielile celorlalți călători; ea e obsedată de bolile ei. Cu premoniții sumbre, bănuiește că venirea prietenilor să-i însoțească ar putea avea semnificația ultimei întâlniri: „Era poate din cauza boalei, căci de la Paști încoace sufăr de un deranjament al inimii. E o boală care în câteva nopți m-a speriat și mi-a insuflat un motiv de resemnare mai mult, precum și abținerea de mâncare grea de mistuit și reținerea de cetit prea cu încordare. Devoram cărțile imediat după mâncare, cu care ani (*sic!*) sufăr de stomac – și deodată m-am trezit că și inima nu-mi mai poate funcționa. În același timp am căpătat și o influență grea, ca un tifos. Când mă trezeam din delir, mă gândeam, oare am scăpat cu viață? Și de am scăpat, mă temeam să nu înnebunesc”⁸⁵. Își uită însă îndată bolile, reținându-i atenția lumea prin care trece, pe care o privește făcând treptat saltul de la compasiune la admirație. Iată: până-n Cracovia, „monotonia și sărăcia” unui teren plat „ca pe palmă”, și cu toate acestea „pământul este bine lucrat, deși slab, numai năsip, dar țărani îl lucrează cu deosebită artă și iubire, totul e ca o grădină, «ca stuatul», cum s-ar zice. Chiar dacă vezi curțile grafiilor aranjate în mod pitoresc și gospodării model, casele răzlețe ale țăranului, aruncate numai așa, ca să aibă omul adăpost pe moșiile boierești – căci țăranul pământ n-are – te umplu de tristețe. Nici un grajd lângă casă, lângă casă nici un hâj – sub același acoperământ stau și oameni, și vite, și păsări, dacă le au”⁸⁶. La Cracovia însă deja

⁸³ Elena Niculiță-Voronca, „Note de călătorie”, p. 5.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*.

începe să se simtă „influența Apusului”. În Silezia, „se schimbă și aspectul satelor”, iar prin mijlocul ei casele „sunt mari, în felul celor nemțești, țărani culți, în opoziție cu îndobitocirea galițienilor. Natura născândă, acum primăvara, sub conducerea mâinii artistice a lucrătorilor acestora, te răpește. Deși încă șes, efectul ce știu ei da prin plantarea copacilor la ape și vâlcele, îmbobociți de floare, pe șesuri inundate, pe lângă drumul de fier, te încântă”⁸⁷. În Moravia, „pământul de tot slab, mlăștinos, e cu multă muncă lucrat, ca să le dea o bucătică de pâine: drenaje și canale pe dedesubt, iar deasupra mărunț și neted, ca lins cu limba, sămănat cu mașini care fac să răsară sămânța rând. Și dacă la șesuri știu și ei să abată monotonia, ce efect știu scoate acolo unde pământul e variat! Ce aranjament de sate! Ce măiestrit sunt îngrijite râuri, poduri, dealuri, vâlcele. Tablouri vii îți răsar ca prin farmec, tresărind de tinerețe, în splendoarea aceasta de înflorire a naturii. Ți se pare că ești într-o sală frumoasă, decorată de bal”⁸⁸. Elena privește fascinată totul, cu un ochi care estetizează nu doar natura, ci și munca oamenilor. De fapt, ochiul proiectează imaginile în conștiință. Și „cu cât te apropii de Viena, satele și orașele devin tot mai dese. Casele sunt așezate uneori ușă în ușă, fără simetrie – nu-i lucrătorul câmpului care să facă natura frumoasă, e lucrătorul manufacturier ce de-abia are timp pentru trebuințele lui. Dintr-un oraș, fiind zi de târg, se suie în tren o mulțime mare de populație, de prin satele învecinate, întorcându-se pe la casele lor cu târguieli. Femeile au ceva pitoresc: cu fustele lor scurte până la genunchi, unele peste altele, având partea de jos a corpului până la talie ca un stog, pe cap cu tulpane lungi, iar în spate ducând coșuri adânci pline cu marfă, pe care o ai putea încărca într-o căruță”⁸⁹. Aproape de Viena, satele se îndesesc, sate cu vii, „având pivniți cu vinațuri săpate în vârful dealului, apărând din pământ ușa ca de la niște tainițe”. O fascinează tot ceea ce e făcut de mâna omului și înseamnă bunăstare. În Viena intră prin Florisdorf, unde sunt „cele mai multe fabrici și tot aici e cuibul socialiștilor”, dar când ajunge în gară e deja noapte. „Orașul fiind frumos iluminat, tot parcursul drumului, pe la arcade etc., până la hotel Hammerland în strada Floriani, unde am descins, mi s-a părut o feerie, deși cunoșteam Viena de când trecusem la Carlsbad, dar nu mă aflam în dispoziția de astăzi. Trudită de drum și emoțiuni și în așteptarea frumuseților ce am să mai văd, am dormit ca la ușa unui templu fermecat”⁹⁰. Ce păcat, în fond, că nu avem – dacă vor fi fost scrise – notele de călătorie din zilele următoare și din timpul petrecut la Viena. Să ne amintim ce impact avusese capitala Imperiului asupra lui Ciprian Porumbescu, cu vreo douăzeci de ani înainte. Cert este că pe Elena o fascinează tot ceea ce ține de civilizație. Iar fascinația se va fi întemeiat și pe complexul Goleșcu. În minte nu putea să nu-i reverbereze disperarea morală și sărăcia din satele Bucovinei. Cum spune, anterior acestui „voiaj de nuntă” (chit că soțul e iritat, taciturn etc. – și ce motive va fi avut?) mai fusese o dată la Viena, dar în drum spre Carlsbad, celebră stațiune balneară. Nu se afla în dispoziția de-acum pentru că,

⁸⁷ *Ibidem*, p. 6.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*.

probabil, va fi mers la tratament. Oricum, Viena i se pare „un templu fermecat”. Și dacă s-au cazat la un hotel pe Florianigasse, se va fi întâmplat lucrul acesta și pentru că prin preajmă, pe aceeași stradă, era sediul „României June”? În treacăt fie spus, cum va fi citit Zaharia Voronca, în 1916, memorialul de călătorie al soției sale? Și tot în treacăt, nu putem decât să regretăm că Elena nu va fi scris, sau, dacă le-a scris, nu le-a publicat, pagini de jurnal din anul petrecut la Viena, în 1910.

4. PRIN OCHII CELUILALT

După toate acestea, să ne întrebăm cine este Elena Niculiță-Voronca? Deocamdată putem spune cine este ea pentru Zaharia Voronca. În *Mihalcea...*, apar câteva informații importante. „Voind să arătăm ceva din tradiția Niculițeștilor în Mihalcea, trebuie să ne abatem cu întrebările noastre pe la neamuri de ale lor mai îndepărtate. Între acestea se află soția mea. La ea este marcantă nătângia (aici cu sensul de încăpățănare, n.n.) cu care ține la numele Niculiță”⁹¹. Nu-i vorbă, și Elena spune despre Zaharia că ar fi moștenit de la mama sa „darul oratoric” și de la tatăl său „lipsa de egoism, hărnicia și firea impulsivă”⁹². Zaharia continuă: „Ea este unicul copil la părinți. Și tatăl ei, George Niculiță, născut la Brăiești (Bucovina) pe la 1831, domiciliat în Botoșani și mort acolo în 1899, nu avea grijă mai mare decât a o face pe fiica sa, ca sub ori și ce împrejurări, să-și păstreze numele Niculiță, «căci este foarte însemnat numele acesta», este numele unor bărbați de mare preț în istoria neamului nostru, nume, de care dacă nu se vorbește încă astăzi, apoi se va vorbi desigur în viitor». // Aceste povețe și le-a însemnat soția mea, și neavând frați a căutat să susție amintirea acestui nume pe care cu fală l-a purtat tatăl ei, autorul poemului *Șezătoarea*, publicat în «Revista Noauă» a lui Hăjdău, a multor poezii de pe la 1860–1890, precum și autorul unui tratat istoric, *Amintiri contimpurane de la Fanar pân’la Plevna*, rămas în manuscris”⁹³. Și după alte incursiuni genealogice, Voronca precizează: „Eroismul național a fost tradițional în această familie, ale căror urme le aflăm în istoria neamului nostru încă de prin secolul al X-lea”⁹⁴.

În fine, după incursiuni duse până înainte de anul 1000, aflăm că „la curtea din Stroești, care este moșie și locuință baștină a Niculițeștilor din Moldova, astăzi din Bucovina, atât să știe, că tatăl lui Dimitrie Niculiță era din Rusca în Acarnia”⁹⁵. La curtea din Stroești se află monumentul funerar sub care odihnesc Dimitrie Niculiță von Popovici, căsătorit în 1771 cu Ecaterina, fiica lui Constantin Pantazi, înmormântat și el aici cu soția lui, Dachina, născută Isăcescul, din Suceava, strănepoții lui Andrei Neculiță. De fapt, e prima dată când numelui Niculiță i se adaugă Popovici. Opinia lui Voronca este că faptul s-ar datora „înclinării religioase” a familiei. De „viță nobilă”, așadar, familia soției sale. Dar pe noi aici ne interesează

⁹¹ Zaharia Voronca, *op. cit.*, p. 55.

⁹² Arcadie Dugan-Opaiț, *op. cit.*, p. 30.

⁹³ Zaharia Voronca, *op. cit.*, p. 55.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 56.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 59.

relația ei cu Stroieștii. Citim: „Cel dintâi Niculiță din Bucovina îl aflăm domiciliat în Suceava, iar apoi proprietar al moșiilor Stroiești și Stupca, unde fiii și nepoții săi excelează prin sprijinirea intereselor naționale și prin marinimositate. Căruia din românii bucovineni nu-i este cunoscut bunăoară boierul Iorgu (Iorgu e denumirea populară pentru Gheorghe, n.m.) Popovici din Stroiești? El a fost cel mai mare sprijinitor și încurajator a întreprinderilor noastre culturale prin cari și-a câștigat loc de frunte în pomelnicul mecenajilor români bucovineni”⁹⁶. Iar într-o notă de subsol, Voronca precizează în legătură cu Iorgu Popovici din Stroiești: „Unchiul proprietarului de astăzi al Mihălcii, alumneul «Junimei», a societății academice din Cernăuții, și-a eternizat numele în cartea *Bărbați mari ai neamului* și i-a scos chipul pe cărțile sale poștale sub Nr. 7”⁹⁷. Dar ramificații ale familiei Niculiță-Popovici există și în Mihalcea. La un moment dat, Zaharia Voronca vorbește despre: „O curte boierească, un edificiu cu un turnuleț frumos la colțul din față. În jurul curții începe a se ridica un parc tânăr plantat după cea mai modernă artă de grădinărit cu o florărie și legumărie în față, conduse toate de mână artistică. Este curtea proprietarului de astăzi, Constantin cav. de Neculiță (Popovici), după tată originar din Stroieștii de lângă Suceava, iar după mamă descendent din Buchenthal-Costin, nepot al poetului Dimitrie Petrino. În fața curții spre amiazăzi, la o depărtare ca un sfert de kilometru, despărțite prin un drum în formă de șosea, către pârau, se ridică un grup de case și binale economice. Acestea sunt măeriștea moșiei, adecă aria cu șuri, grajduri, standole și șoproane, precum și casa pentru posesorul moșiei”⁹⁸.

Mai interesante decât trimerile la originile familiei Niculiță sunt însă câteva ilustrări pentru ideile și „nătângia” Elenei. Povestește Zaharia Voronca: „Stabilindu-mă în primăvara 1888 ca paroh în Mihalcea, aflai încă vreo 60 [de] familii de răzeși care se rușinau a vorbi românește, deși știau, pe motiv că e limbă țigănească. Așa li spusese fostul paroh Tomovici”. Și deși parohul următor a încercat să le elimine această idee, cea care ar fi avut o contribuție decisivă în remedierea situației ar fi fost soția lui: „Dar formarea și întărirea convingerii despre romanitatea lor i-a fost rezervată soției mele Elena născ. Niculiță. Ea adună mai mulți copii de răzeși în casa noastră, pe cari îi deprinsese prin jucării și prin cântări a vorbi limba de la a cărei întrebuițare fu abătut tineretul prin o soartă vitregă. Că au deprins așa de repede a vorbi românește este a se mulțami în mare parte și soacrei mele, d-nei Rucsanda Niculiță, care fiind din Botoșani nu știa altă limbă, încât în contactul neîntrerupt cu acești copii, numai în limba română se servea. Ea a petrecut de dragul lor o vară întregă în Mihalcea dezvoltând pentru cauza aceasta o aplicare ce nu se poate descrie cu peana. Când soția și soacra mea erau împiedecate, venea o răzeșită văduvă, repăosata Maria Mănescu-Braha născ. Stroici din Bahrinești, care avea un grai românesc foarte frumos, de le substitua. Era peste 20 numărul copiilor ce veneau regulat, în fiecare zi, fie de lucru sau sărbătoare, la acest curs”⁹⁹.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 63.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Ibidem*, pp. 29–30.

⁹⁹ *Ibidem*, pp. 116–117.

Iar prin 1893–1894, când Sofia Ștefanovici, soția unui profesor de la școala reală din Cernăuți, văzu interesul copiilor pentru studiu, „făcu o colectă printre aristocratele din Cernăuți” și închirie o gazdă pentru șapte fete, cinci dintre ele din Mihalcea, ca să poată urma școala. Tot atunci, Sofia Ștefanovici și soția lui Alecu Popovici, Elena Niculiță-Popovici (născută contesă de Logotheti), s-au constituit într-o societate permanentă (prima, vicepreședintă, a doua, președintă a societății) cu scopul înființării unui internat de fete în Cernăuți. E vorba de Societatea Doamnelor române din Bucovina, care „ar fi creat mai multe filiale în țară, întemeiate după modelul urzit în Mihalcea”. Filiala din Mihalcea ar fi funcționat în casa parohială și prima ei președintă ar fi fost chiar Elena Niculiță-Voronca.

De fapt, „în anul următor se închirie o casă întreagă pe ulița Lutului (Lehmgasse), se mai primiră puține copile și se numi doamna N. Popescu, văduvă de preot ca primă directoare a internatului. De acolo, internatul a dat tot înainte; și-a cumpărat casa sa proprie de astăzi, în str. Armenească, a crescut și a adus roade excelente pentru românismul bucovinean. Ba el a plăcut într-atâta, încât după modelul lui s-a înființat apoi și internatul de băieți români în Cernăuți, precum și în multe alte orașe ale Bucovinei. Până la el, internate susținute prin colecte nu au existat în Bucovina”¹⁰⁰.

Faptele sunt prezentate și de Elena Niculiță-Voronca, dar povestea ei începe mult mai devreme. La Suceava, cu ocazia căsătoriei, „protopopol Gh. Grigorovici îmi spuse, își amintește ea, că națiunea așteaptă servicii mari de la mine. Aceasta îmi intră în cap. Cea întâi ispravă ce am făcut a fost că în iarna aceea mă prezentai la balul „«Junimii» în costum național, introducându-l atunci cu verișoara mea, d-ra Cernescu, din Bucovina. A fost un entuziasm de nedescris, până și «Czernowitzer Zeitung» a raportat. Venită din țara liberă cu spiritul independent, cu tinerețea și vioiciunea mea le-am adus alt spirit, care le-a rădicat capetele sus, înaintea asupritorilor. Am fost un mesager al timpurilor ce vor veni, insuflând în spirite putere și nădejde în viitor”¹⁰¹. Siret, unde soțul ajunge în 1880, spune că „ar fi reprezentat demn pe români”, Zaharia introducând „în Casino jurnale și reviste românești”, ea jucând în piese de teatru românești. Să revenim însă la Mihalcea: „satul era romantic, îmi plăcu, dar nu se vorbea decât rusește, poporul spunându-i-se că-i rutean. Răzeșii mai știau câte ceva românește, dar nu vroiau să vorbească, ziceau că-i țigănește. La cea întâi vizită ce am făcut unui răzeș am plâns. Nu eram deprinsă din țara liberă să-mi văd așa de înjosit neamul. Chiar când toți erau împăcați cu împrejurările, cu înstrăinarea aceasta, eu nu puteam s-o mistui. Era un teren greu de muncă ce se oferea”¹⁰². Așa ajung primele fete din sat să învețe românește și așa se deschide la Cernăuți Internatul de fete. Iar pentru a-i convinge pe țărani ucrainizați că sunt români, le învață limba, le studiază folclorul și găsește aici dovezi pentru identitatea lor românească. Zaharia Voronca povestește: „Până a intra în acțiune «propaganda ucraineană», pentru urările de Anul Nou, dacă țărani

¹⁰⁰ *Ibidem*, pp. 117–118.

¹⁰¹ Elena Niculiță-Voronca, „Autobiografia mea”, p. 82.

¹⁰² *Ibidem*.

nu știau românește, tocmeau un om însurat sau țigani să ureze românește. Dar refrenul românesc a rămas. Sau o colindă conținea cuvintele: «La Vodă la Iași plecai». Așa o spunea servitoarea noastră soției mele că o știe de la maica sa. Dar frățiorul ei mai mic, ce din întâmplare intrase în casă, protestă cu toată puterea, că nu la Iași la Vodă, ci la Lvov la craiul are a se zice, căci dl învățător la școală «i-a învățat că așa se cuvine să zică...»¹⁰³. Descântecul și lecurile băbești sunt încă în românește, constată Zaharia Voronca, despre care Elena spune: „Într-acest apostolat avui un puternic colaborator pe soțul meu, care le explica pe înțeles, reconstituindu-le originea, de care atârnav prin multe legături, astfel că se convingeau”. Cât despre rutenizarea satului, Elena mărturisește: „În Cernăuți, pe unde mă învățeam nu dam decât de români rutenizați. Văzând descompunerea și neputința noastră îmi băteam capul cum am face ca să ne putem întări contra dușmanului, să ne recăpătăm românimea pierdută, căci din toate părțile mă surprindea lucrul ne-lucrat”¹⁰⁴. Prin urmare, ține o conferință pe tema necesității în Cernăuți a unei case românești („Casa s-a făcut, dar consolidare românească cine a văzut?!...”, comentează mai târziu), scrie în 1891 în „Românul”, sub pseudonim, un articol cu titlul „Priviri asupra noastră”, prin care „arătam starea de deznaționalizare din Bucovina și dorința ca «Țara noastră să strălucească cândva în haina ei originală în concertul popoarelor»” etc. Era deci plină de inițiative: „Făceam petreceri vara, la care luau parte Cernăuțul cu inteligența și satele din jur, rusificate și acestea, împărtășindu-se de spiritul românesc care se introducea și acolo. După exemplul nostru, preoții din jur întreprindeau același apostolat. Devenise un curent”. În 1890, Zaharia intră în „Concordia”, fiind secretar, apoi vicepreședinte, iar ea devine președintă a Societății culturale de ambe sexe „România tânără”, apărută la inițiativa lui Bogdan-Duică, venit în fruntea revistei „Gazeta Bucovinei”. „Dar isprava cea mare (pe) care am înregistrat-o, mărturisește ea în paginile autobiografiei, este că venind România s-a putut lua Bucovina pân-la vechile ei hotare, ceea ce nu s-ar fi întâmplat dacă timp de 30 de ani ar fi stat rușii nestingheriți, ci s-a pus piept puhoiului de nu și-au ajuns scopul a pune stăpânire pe țară pân-la Siret”¹⁰⁵. De fapt, pe la 1901, Zaharia Voronca era convins că Țara Șipenițului, adică Bucovina de dincolo de Prutul care trecea prin nordul Cernăuților, era definitiv pierdută.

Faptele și ideile Elenei Niculiță-Voronca și cele ale lui Zaharia Voronca sunt fără doar și poate convergente. E irelevant să discutăm aici cine dublează pe cine sau cine are prioritate într-un anumit fel de a-și trăi existența. Cert este că, așa cum o prezintă Zaharia, Elena funcționează ca un motor care pune în acțiune sentimentul național. Mai temperat, el pare în umbra acestor inițiative. De fapt, care sunt ideile lui Zaharia Voronca și unde sunt ele de căutat?! Am crezut multă vreme că el este autorul volumului *Rutenizarea Bucovinei* și că prin ideile acestui volum îi putem reconstitui personalitatea. Atitudinea rebelului din timpul procesului, un rebel sub

¹⁰³ Zaharia Voronca, *op. cit.*, p. 128.

¹⁰⁴ Elena Niculiță-Voronca, „Autobiografia mea”, p. 82.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 83.

amenințare, căci risca cinci ani de temniță, pare să se regăsească în tumultul ardent al textului deopotrivă polemic, pamfletar și vitriolant din acest volum. În același timp, eram tentat să pun fractura dintre figura din 1878 a lui Zaharia Voronca, căreia volumul din 1904 pare să i se subsumeze, pe de o parte, și, pe de altă parte, textele din *Reamintiri*, broșură din 1901, sau cuvântarea sa din 1904, de la Putna, ori favorurile de care beneficiază, precum plecarea la Viena în 1910, pe seama unei diferențe asumate între ce își putea permite Voronca în discursul public și cum dorea să apară în discursul privat; ar fi fost diferența dintre mască și adevăr. Cazul lui Budai-Deleanu era, din acest punct de vedere, inspirator, căci, de teama consecințelor, românii preferau nu o dată un comportament duplicitar. Așa ceva făcuseră și boierii din 1775, când, pentru prima dată în mod fățiș, reacționează la nedreptatea care simțeau că li se face în favoarea altor etnii din Bucovina, ucraineni sau evrei. Dar dovezi în favoarea acestei duplicități putem invoca cu nemiluita. Ideile antiaustriece sau național-politice erau salvate de exprimarea fățișă a loialității față de Împărat. Așadar, pentru a discuta ideile lui Voronca și pentru a-l înțelege, o probă de foc părea să fie volumul *Rutenizarea Bucovinei*.

BIBLIOGRAFIE

1. Balan, Teodor, „Din corespondența familiei Hurmuzachi (1831–1899)”, în „Glasul Bucovinei”, anul V, nr. 2 (18), 1998, pp. 57–62.
2. Idem, *Procesul Arboroasei. 1875–1878*, Cernăuți, 1937.
3. Căndea, Romulus, *Arborosenii: Trădătorii austrieci și naționaliștii români*, Cernăuți, 1937.
4. „Din Viena”, în „Românul”, anul I, nr. 27, 4/17 februarie 1911, p. 11.
5. Dugan, Ilie, *Istoricul Societății Academice Române „Junimea” din Cernăuți*, partea I, *Arboroasa (1875–1877)*, București, 1930.
6. Dugan-Opaț, Arcadie, *Albumul Mare al Societăților Academice „Arboroasa” și „Junimea” din Cernăuți*, ediție îngrijită, prefață, notă asupra ediției, index și glosar de Olaru Marian și Bodale M. Arcadie, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare” Suceava, 2015.
7. Ieșanu, Isidor, *Românii din Bosnia și Herțegovina în trecut și prezent* (comunicări făcute Academiei Române), Arad, 1906.
8. Idem, *Principie pentru o refacere radicală a vieții social-morale în inteligența română. Fragment din opul inedit „Reforma radicală în creștere, unica bază pentru formarea unei Românie Mari”: un studiu social-moral asupra statului român*, Cernăuți, 1921.
9. Idem, *Rutenizarea Bucovinei și cauzele deznaționalizării poporului român. După date autentice*, ediție îngrijită și prefață de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I. O., 2014.
10. Mareci-Sabol, Harieta, „Doamnele române din Bucovina: elitism, filantropism, militantism (1891–1918)”, în „Analele Bucovinei”, anul XX, nr. 1, 2013, pp. 163–175.
11. Mihálydy, Gabriel Splény von, „Descrierea districtului bucovinean”, în *Bucovina în descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefață de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998.
12. Morariu, Constantin, „Zaharia Voronca”, în „Glasul Bucovinei”, nr. 472, 20 iulie 1920.
13. Morariu, Leca, „Un prieten de tinerețe, Isidor Ieșanu”, în „Glasul Bucovinei”, nr. 2324, 20 februarie 1927.
14. Idem, *Irachie și Ciprian Porumbescu*, vol. I, ediție îngrijită de Vasile D. Nicolescu și Vasile Vasile, București, Editura Muzicală, 1986.

15. Idem, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. I, ediție îngrijită, prefațată, adnotată, glosar și catalog al creației lui Ciprian Porumbescu de Vasile Vasile, Suceava, Editura Lidana, 2014.
16. Idem, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. II, ediție îngrijită, prefațată, adnotată, glosar și catalog al creației lui Ciprian Porumbescu de Vasile Vasile, Suceava, Editura Lidana, 2015.
17. Idem, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. IV, ediție îngrijită, prefațată, adnotată, glosar și catalog al creației lui Ciprian Porumbescu de Vasile Vasile, Suceava, Editura Lidana, 2017.
18. Nandriș, Gheorghe, *Familia Nandriș*, vol. 2, ediția a II-a, *Dr. Ion Nandriș*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2014.
19. Niculiță-Voronca, Elena, „Note de călătorie”, în „Românul”, nr. 18, 1 mai 1916, pp. 5–6.
20. Idem, „Autobiografia mea”, în „Bucovina literară”, s.n., anul XXIII, nr. 3–4 (253–254), martie – aprilie 2012, pp. 81–83.
21. Idem, *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, ediție îngrijită de Victor Durnea, studiu introductiv de Lucia Berdan, Iași, Editura Polirom, 2008.
22. Idem, *Studii în folclor*, II, Cernăuți, 1912.
23. Nistor, Ion I., „Un proces politic la Cernăuți în 1878”, în „Junimea literară”, anul 20, nr. 1–4, 1931, pp. 3–27.
24. Idem, *Der nationale Kampf in der Bukowina, mit besonderer Berücksichtigung der Rumänen und Ruthenen*, București, C. Göbl, 1918.
25. Idem, *Istoria Bucovinei*, ediție și studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1991.
26. Popa, Anghel, *Aromâni în Bucovina*, Câmpulung Moldovenesc, Editura Fundației Culturale „Alexandru Bogza”, 2000.
27. Idem, *Societatea Academică „Arboroasa” din Cernăuți. 1875–1877*, Câmpulung Moldovenesc, Editura Fundației Culturale „Alexandru Bogza”, 2008.
28. Porumbescu, Iraclie, *Scieri*, antologie îngrijită și prefață de Liviu Papuc, Iași, „Convorbiri literare”, Editura Timpul, 2022.
29. Rosetti, Radu, *Ce am auzit de la alții. Din copilărie. Din prima tinerețe*, prefață de Neagu Djuvara, București, Editura Humanitas, 2013.
30. Schipor, Vasile I., *Calendare și almanahuri românești din Bucovina (1811–1918). Contribuția lor la propășirea cultural-națională a românilor bucovineni*, cuvânt-înainte de Mihai-Ștefan Ceaușu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2016.
31. Țopa, Dimitrie, *Românismul dintre Prut și Nistru din fosta Bucovină*, Cernăuți, Editura Casa Școalelor, 1928.
32. Vitencu, Dragoș, *Când dai nas lui Ivan... Mic tratat de ucrainomanie*, Cernăuți, Editura Societății Mazililor și Răzășilor Bucovineni, 1934.
33. Idem, *Cernăuțiul meu*, ediție îngrijită de Aura Brădățan, Suceava, Complexul Muzeal Bucovina, Editura Accent Print, 2008.
34. Voronca, Z., *Reamintiri*, Cernăuți, 1901.
35. Idem, „Zece povești” scoase din cartea „*Datinele și credințele poporului român*” de Elena Niculiță-Voronca și alcătuite pentru copii, Cernăuți, 1905.
36. Idem, *Mihalcea cu neamurile boerești ce au stăpânit-o*, Cernăuți, 1912.
37. Zöllner, Erich, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, vol. I–II, ediția a VIII-a, traducere de Adolf Armbruster, București, Editura Enciclopedică, 1997.
38. Zvanciuc, Vasile, „Programele revistelor și ziarelor bucovinene până la 1940”, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Bariț» din Cluj-Napoca”, seria „Humanistica”, tomul II, 2004, pp. 239–258.
39. http://dspace.bcu-iasi.ro/static/web/viewer.html?file=http://dspace.bcu-iasi.ro/bitstream/handle/123456789/33743/Der%20Nationale%20Kampf%20in%20Der%20Bukowina_Nistor%20I._Bucuresti_1919.pdf?sequence=2&isAllowed=y.